

Monika Govekar Okoliš

RAZVOJ IZOBRAŽEVANJA ODRASLIH IN ANDRAGOGIKE NA SLOVENSKEM

POVZETEK

Prispevek obravnava izobraževanje odraslih na Slovenskem od konca 18. do 21. stoletja. Raziskava je zgodovinska analiza. Namen kvalitativne raziskave je prikazati, kako se je razvijalo institucionalno in množično izobraževanje odraslih po posameznih obdobjih, kakšen je bil vpliv družbe na izobraževanje odraslih ter na razvoj andragoških idej in andragogike. Predstavljeni so najpomembnejše institucije, njihov namen, množično izobraževanje odraslih, nekateri posamezniki z andragoški idejami in prizadevanji za razvoj andragogike. Ugotovili smo, da je bil razvoj izobraževanja odraslih po obdobjih različen, odvisen od razvoja družbe, gospodarstva in politike. Andragoške ideje zasledimo konec 18. stoletja in v 19. stoletju. V začetku 20. stoletja nastanejo prvi zametki teorije izobraževanja odraslih. V drugi polovici 20. stoletja pa se iz družbenih potreb po novih znanjih, strokovnjakih ter iz raziskovanja prakse izobraževanja odraslih razvije nova znanstvena disciplina – andragogika. Prvi študij andragogike je bil na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Ključne besede: razvoj izobraževanja odraslih na Slovenskem, institucije za izobraževanje odraslih, andragoške ideje, andragogika, študij andragogike

DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION AND ANDRAGOGY IN SLOVENIA – ABSTRACT

The paper deals with adult education in Slovenia in individual periods from the end of the 18th to the 21st century. The research method is historical analysis. The purpose of the qualitative research is to show how the institutional and mass education of adults developed in individual periods, how society influenced adult education, and the development of andragogical ideas and andragogy. The most important institutions, their purpose, the mass education of adults, and individuals who introduced new andragogical ideas and efforts to develop andragogy are presented. We found that the development of adult education was different over time, depending on the development of society, economy, and politics. Andragogical ideas were in evidence at the end of the 18th and in the 19th century. The theory of adult education originated at the beginning of the 20th century. A new scientific discipline, andragogy, developed in the second half of the 20th century from social needs for new knowledge, experts and from research into the practice of adult education. The first study programme in andragogy was established at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana.

Keywords: development of adult education in Slovenia, institutions of adult education, andragogical ideas, andragogy, andragogy study programme

UVOD

Skozi zgodovino so andragogiko omenjali in pojmovali različni avtorji. Izraz andragogika leta 1833 prvič omenja nemški profesor Alexander Kapp v svojem delu *Platon's Erziehungslehre, als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik* (Platonovo učenje o vzgoji in izobraževanju kot pedagogika za posameznika ali državna pedagogika) – v tretjem poglavju z naslovom *Die Andragogik oder Bildung im männlichen Alter* (Andragogika ali izobraževanje v odrasli dobi). Zgledoval se je po Platonu, ki je namenjal pozornost vzgoji in izobraževanju odraslih, vseživljenjskemu učenju, intelektualni in osebnostni rasti človeka ter videl drugačen pristop pri učenju z odraslo osebo (Kapp, 1833). Izraz andragogika je Kapp uporabljal za vzgojo in izobraževanje odraslih, posebno v praksi, vendar ga ni pojasnil.

Izraz andragogika se nato skozi zgodovino 19. stoletja ni uveljavil. Ponovno se pojavi v dvajsetih letih 20. stoletja v Nemčiji, ko je izobraževanje odraslih postalo področje raziskovanja v skupini strokovnjakov različnih strok z imenom *Hohenrodter Bund* (Hohenrodterjeva zveza), ki so raziskovali novo smer (*Neue Richtung*) v izobraževanju odraslih. Opisali so svoje poglede na vprašanja, zakaj, kaj in kako poučevati odrasle. Izraz andragogika pa je leta 1921 ponovno uporabil nemški sociolog Eugen Rosenstock, ki je argumentiral in dokazoval, da so za izobraževanje odraslih potrebni posebni učitelji, posebne metode in filozofija (Knowles idr., 1998).

V tridesetih letih 20. stoletja je zlasti med pedagogi zaslediti mnenje, da je izobraževanje odraslih drugačno od izobraževanja otrok in mladine, vendar jim je izobraževanje odraslih pomenilo le drugačne metode dela z odraslimi. Večina jih je menila, da sodi izraz izobraževanje odraslih v pedagogiko. Pojavila se je t. i. *adultna pedagogika*, katere zagovorniki so bili Kerschensteiner, Natorp, Schulenberg in drugi. Tako se je izobraževanje odraslih pojmovalo kot teorija v pedagogiki, torej kot posebna veja pedagogike. Kot omenjeno so jo imenovali *adultna pedagogika* (*adulten* -a, iz lat. *adultus*, pomeni zrel, odrasel, *pedagogika* iz gršč. *pais*, 2. skl. *paidos*, pomeni deček, otrok, in *ago*, pomeni vodim; Govekar-Okoliš in Ličen, 2008).

V petdesetih letih 20. stoletja andragogiko znova omeni Švicar Heinrich Hanselmann (1951) v delu *Andragogik: Wesen, Möglichkeiten, Grenzen der Erwachsenenbildung* (*Andragogika: Vedenje, možnosti, meje v izobraževanju odraslih*), ki jo med prvimi pojmuje kot *samostojno vedo* o vzgajanju in izobraževanju odraslih in ne več kot teorijo v sklopu pedagogike kot *adultno pedagogiko*. Andragogika pomeni voditi odrasle (iz gr. *aner*, 2. skl. *andros*, pomeni mož, človek in *ago*, pomeni vodim). Andragogika in pedagogika se torej razlikujeta že v terminu (Davenport, 1993). Hanselmann je menil, da je andragogika potrebna zaradi posebnosti dela z odraslimi in izobraževanja odraslih, potrebni pa so tudi učitelji, ki znajo podajati znanje odraslim drugače kot otrokom in mladini.

Tako pojmovana andragogika kot veda se je v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja začela širiti po Evropi. Izraz so uporabljali posamezni strokovnjaki na Nizozemskem (npr. Have; Nottingham Andragogy Group, 1983). Tudi v Nemčiji je Franz Pöggeler leta 1957 izdal knjigo *Einführung in die Andragogik: Grundfragen der Erwachsenenbildung* (*Uvod v*

andragogiko: Temeljna vprašanja izobraževanja odraslih), v kateri obravnava osnove izobraževanja odraslih. Tako pojmovan izraz andragogika so prevzeli še drugi izobraževalci odraslih v Nemčiji, Avstriji, na Nizozemskem, v Franciji in Jugoslaviji (Knowles, 1989). V Jugoslaviji so se z vzgojo in izobraževanjem odraslih ukvarjali strokovnjaki iz različnih takratnih jugoslovanskih republik. Med prvimi je izraz uporabil Mihajlo Ogrizović (1959) iz Zagreba z delom *Problemi andragogije (Problemi andragogike)* iz leta 1959. Zagovarjal je samostojnost andragogike ter jo opredelil kot samostojno vedo o vzgajanju in izobraževanju odraslih. Poleg njega so bili zagovorniki andragogike in njeni raziskovalci tudi Vlado Andrić, Nikola Pastuović, Silvije Pongrac in drugi. Tudi v Beogradu se je prav tako v omenjenem času začelo preučevanje andragogike kot samostojne vede. Tam je bil najbolj znan Dušan Savićević (1961) z delom *Primjena metoda u obrazovanju odraslih (Praktična metoda v izobraževanju odraslih)*. Poleg njega pa so izobraževanje odraslih raziskovali tudi drugi, denimo Dragomir Filipović in Borivoj Samolovčev. Tako pojmovana andragogika se je po različnih evropskih državah in v različnih jezikih uporabljala in razvijala bolj prikrito, razkropljeno in nepovezano, a je bila dejansko od leta 1970 dalje povezana z obstoječimi znanstvenimi in profesionalnimi institucijami, publikacijami, programi, kar je predvsem v srednji in vzhodni Evropi sprožilo podoben razvoj izobraževanja odraslih v praksi in teoriji.

Kako pa so se razvijale andragoške ideje in andragogika na Slovenskem? V nadaljevanju bomo ta razvoj prikazali kronološko skozi zgodovinska obdobja na Slovenskem, od začetkov institucionalnega in množičnega izobraževanja odraslih v drugi polovici 18. do 21. stoletja (do leta 2000) v samostojni državi Republiki Sloveniji. Slovensko zgodovino izobraževanja odraslih, razvoj andragoških idej in andragogike bomo na kratko in strnjeno prikazali skozi bistvene značilnosti v štirih obdobjih: Izobraževanje odraslih od druge polovice 18. stoletja do leta 1914, Izobraževanje odraslih med obema vojnama (1918–1941), Izobraževanje odraslih po drugi svetovni vojni (1945–1991) in Izobraževanje odraslih v Republiki Sloveniji (1991–2000). Namen prispevka je analizirati in ugotoviti, kako se je razvijalo institucionalno in množično izobraževanje odraslih po posameznih obdobjih: kakšen je bil vpliv razvoja in potreb družbe, katere so bile najpomembnejše institucije za izobraževanje odraslih, kdo so bili posamezniki z andragoškimi idejami, kdaj se je oblikovala teorija izobraževanja odraslih, kdaj andragogika kot znanstvena disciplina. Z analizo po omenjenih obdobjih želimo ugotoviti, kje so bile razlike med obdobji glede na razvoj institucionalnega in množičnega izobraževanja odraslih (formalno in neformalno izobraževanje odraslih), glede razvoja andragoških idej in andragogike kot znanstvene discipline. Take raziskave še ni bilo in je pomembna za razumevanje slovenske zgodovine izobraževanja odraslih ter razvoja andragoških idej in andragogike kot znanstvene discipline.

RAZVOJ IZOBRAŽEVANJA ODRASLIH NA SLOVENSKEM PO OBDOBJIH

Poglavje smo razdelili na štiri obdobja, po katerih bomo skušali prikazati, kako je razvoj družbenih potreb in gospodarstva ter institucij za izobraževanje odraslih dejansko pripeljal do formiranja prvih andragoških idej na Slovenskem in vse do razvoja andragogike kot znanstvene discipline.

Izobraževanje odraslih od druge polovice 18. stoletja do leta 1914

V 18. stoletju je razsvetljenstvo celoviteje zajelo oblikovanje družbenega življenja ter vsa področja kulture, s tem pa vplivalo na kontinuiran razvoj izobraževanja odraslih tudi na slovenskih tleh. Habsburška monarhija se je prilagajala potrebam razvijajoče se industrije in centraliziranega državnega aparata, ki je imel monopol tudi nad izobraževanjem. Reforme Marije Terezije so imele za cilj gospodarsko krepitev, ob tem pa se je pokazala potreba po izobraževanju odraslih. Nastale so prve šole za formalno izobraževanje odraslih. Kot omenja Jug (1996), so bile prve *mehanske šole pri jezuitih*, nato jezuitska strokovna *navtična šola v Trstu*, leta 1752 so se lahko v rudniku živega srebra v Idriji rudarji učili geodezije, zemljemerstva in risanja. Pomembna je bila *strokovna šola za metalurgijo in kemijo*, katere ustanovitev je odredila Marija Terezija leta 1763. Te šole so bile v nemščini, kar pa je bil takrat problem pri odraslih zaradi nezadostnega jezikovnega znanja in so zato šole kmalu prenehale delovati. Leta 1778 je bila ustanovljena *risarska šola*, ki je bila prva državna šola, dostopna vsem, dijakom in obrtnikom, torej je bila namenjena tudi izobraževanju odraslih (Serše, 1997).

Velik vpliv na izobraževanje odraslih je imela takratna avstrijska splošna šolska zakonodaja. S sprejetjem *Splošne šolske naredbe leta 1774* je bilo uzakonjeno, da so morali vsi, ki zaradi oddaljenosti ali dela niso zaključili obveznega osnovnošolskega izobraževanja in so predčasno izstopili iz redne osnovne šole, ob nedeljah popoldne dve uri nameniti *nedeljski ponavljani šoli*, v kateri so v slovenščini poučevali predvsem verouk, moralko, gospodarstvo in kmetijstvo. Te šole so se ustanovljale na podeželju in v mestih. Uzakonjali so jih tudi kasnejši avstrijski šolski zakoni, a so v praksi pogosto naleteli na ovire pri svojem delovanju (Hojan, 2000; Jug, 2000b).

Pomembno vlogo pri vseljuskem izobraževanju na Komendskem je imel duhovnik Peter Pavel Glavar. Ustanovil je knjižnico, in sicer kot osebno zbirko za samoizobraževanje in za izobraževanje duhovščine. Skrbel je za splošno izobraževanje preprostega prebivalstva, tako da je vpeljal nedeljsko šolo, leta 1781 je v Lanšprežu ustanovil čebelarstvo šolo ter vplival tudi na razvoj vaških čebelarskih zadrug (Zupan, 2004). Tudi zanj je značilno, da je spodbujal k samoizobraževanju, stalnemu učenju, branju slovenskih knjig in tako v ospredje postavil ideje vseživljenjskega izobraževanja.

Nedeljske ponavljalne šole so v času Ilirskih provinc (1809–1813) zamrle. Prizadevanja za slovenski jezik in knjige pa so se nadaljevala tudi v času Ilirskih provinc, kjer je imel pomembno vlogo Valentin Vodnik, ki je napisal učbenike v slovenskem jeziku za pouk v šolah. Pomembna novost tega obdobja je bila, da je slovenščina postala zakonsko priznan učni jezik v osnovnih in srednjih šolah. To je nasploh povečalo zavedanje o pomembnosti šolstva v materinščini tudi pri odraslih, kar je bilo povezano z dvigom slovenske narodne zavesti (Hojan, 2000; Okoliš, 2009). V omenjenem času so bila pomembna nacionalna prizadevanja slovenskih razsvetljenčev za izobraževanje odraslih, ki so prerasla v slovensko kulturno gibanje in oblikovanje kulturne nacionalne identitete Slovencev.

V 19. stoletju so na slovenskih tleh nastale različne institucije, namenjene množičnemu izobraževanju odraslih. Za mnogo ljudi so bile v tem obdobju ravno nedeljske ponavljalne šole edini stik s formalno izobrazbo, ki je v okviru javnega šolstva ne bi bili deležni. Namen nedeljskih ponavljalnih šol je bil poklicno izobraževanje vajencev, pomočnikov in mojstrov, ki je potekalo v obliki različnih tečajev ob nedeljah. Te šole so ponujale nujno potrebna tehnična znanja za posamezne obrti. Nosilci tega izobraževanja so bili osnovne šole, realke, obrtna združenja ali zasebniki. Najbolj so se te šole razvijale po tistih delih avstrijske monarhije, ki so bili gospodarsko manj razviti (Engelbrecht, 1986). Nedeljske ponavljalne šole so bile v slovenskih deželah še posebej pomembne, ker so širile slovensko narodno zavest in so dejansko opismenjevale v slovenskem jeziku, medtem ko je v rednem šolskem sistemu kot učni jezik prevladovala nemščina. Ker so se usmerile predvsem v izobraževanje mladih odraslih, ki so bodisi že zaključili osnovno šolo bodisi so iz nje predčasno izstopili, jih razumemo kot začetek izobraževanja odraslih pri nas, na ta način pa vstopajo tudi v andragoški diskurz. V nasprotju z rednimi nemškimi šolami so bile slovenske nedeljske ponavljalne šole bolj priljubljene, včasih celo bolj obiskane, ker so ustanovitelji upoštevali potrebe in želje prebivalstva, spodbujali zavedanje o pomenu in predvsem koristih izobraževanja. Takrat je imel velik vpliv na izobraževanje Slovencev v nedeljskih šolah Anton Martin Slomšek, škof, pedagog, narodni buditelj, pisatelj, šolski nadzornik, ki je leta 1842 v slovenščini napisal knjigo *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*. Knjiga je bila namenjena učiteljem kot zbirka učne snovi, ki so jo uporabljali pri poučevanju v razredu, hkrati pa je bila namenjena tudi učencem kot berilo, ki je marsikomu vzbudilo veselje do branja. Slomšek si je prizadeval za širjenje slovenskega jezika in literature med slovenskim prebivalstvom, tako je denimo spodbudil ustanovitev slovenske založbe *Družbe sv. Mohorja* (še danes delujoča Mohorjeva družba; Okoliš, 2009; Škafar, 2014). Poleg Slomška lahko omenimo duhovnika Matija Vertovca, ki si je zelo prizadeval za krščansko vzgojo in izobraževanje prebivalstva v Vipavski dolini. Bil je ljudski učitelj in vzgojitelj, ki je z raznimi članki in zapisi v knjigah širil med ljudi različno znanje umnega gospodarjenja, zlasti s področij kmetijstva, vinogradništva in kemije. Najbolj znana je njegova knjiga *Vinoreja za Slovence*, v kateri je izpostavil pomen samoizobraževanja in ideje vseživljenjskega izobraževanja:

Kar se človek le po sili v šoli navadi, hitro pozabi; kar se pa iz lastne marljivosti in z veseljem v časi učenstev, in posebno še kasneji nauči, to še le veliko zda; kadar tedaj šole ali učenstva dokončate, nastopi za vas še le pravi čas samolastniga izobraženja. (Vertovec, 1845, str. 5)

V tem obdobju so bile pomembne andragoške ideje posameznih duhovnikov, ki so takrat še največ vzgajali in izobraževali ljudi, saj so jim dajali tudi osnovno znanje pisanja, računanja in branja ter načrtno skrbeli za izobraževanje vseh ne glede na starost, s poudarkom na izobraževanju posameznika skozi vse življenje.

Takrat so nastale tudi posebne *strokovne šole*, ki jih je šolski zakon *Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji iz leta 1848* imenoval »ostale šole« (Entwurf der Grundzüge des

öffentlichen Unterrichtwesens in Österreich, 1848). To so bile nove vrste srednjih šol, ki so omogočale sodobnejše, gospodarskim potrebam ustrezne vzgojno-izobraževalne vsebine. Na Slovenskem strokovne šole niso dosegale splošne avstrijske ravni strokovnih šol, ker je gospodarstvo na Slovenskem zaostajalo za razvojem gospodarstva v ostalih delih avstrijske monarhije. Za nadaljnje izobraževanje odraslih so bile strokovne šole pomembne, saj so dajale strokovna znanja v različnih oblikah izobraževanja, ki so jih organizirali društva, zbornice in podobno. Posebnost strokovnih šol je bila ta, da so se razlikovale glede učnega jezika. Strokovne šole, ki so jih organizirali in zanj tudi skrbeli različna slovenska društva, združenja in zbornice, so imele pouk v slovenskem jeziku (Bleiweis, 1848). Pouk v slovenščini pa je pripomogel k hitrejšemu usposabljanju obrtniškega in industrijskega naraščaja, kar je bil očitno tudi cilj avstrijske države. Ta je še posebno spodbujala razvoj kmetijstva, gospodinjstva in obrti na Slovenskem. Pomembno vlogo pri širjenju teh šol je imela Kranjska kmetijska družba pod vodstvom Janeza Bleiweisa, ki je veliko pripomogel k njihovem ustanavljanju (Bleiweis, 1849; Gestrin in Melik, 1950). Kot posebno strokovno šolo omenimo kmetijsko šolo v Trstu leta 1848 in dveletne mlekarske šole (Krajnc, 1979). Kmetijske šole je ustanovljala deželna oblast, lahko pa tudi posamezniki v okviru društev. Pouk je potekal vedno v zimskem času, od novembra do marca, v večernih urah (Engelbrecht, 1986). Leta 1873 je bila na Slapu pri Vipavi ustanovljena Vinarska in sadjarska šola. To je bila prva slovenska kmetijska šola. Najprej jo je vodil vipavski rojak Richard Dolenc, strokovnjak za vinarstvo in sadjarstvo (Ličen, 1996). Zaradi bližine enake kmetijske šole v Gorici ter neugodnih prometnih razmer in oddaljenosti od večjih središč je bila nato leta 1886 po sklepu kranjskega deželnega zbora premeščena na Grm pri Novem mestu. Od leta 1886 je tako delovala Kmetijska šola Grm pri Novem mestu (Ob jubileju Grmske šole, 1956), od leta 1892 pa Deželna vinarsko sadjarska šola v Mariboru, kjer so potekali različni sadjarski, vinarski in kletarski tečaji, tečaji za konzerviranje sadja in povrtnine, tečaj za travništvo idr. (Žmavc, 1924). Tečaji so bili organizirani po potrebah kraja. To je bil dodaten pouk o kmetijstvu za kmete z organiziranim svetovanjem.

Poleg teh šol so nastale tudi *gospodinjske šole*. Njihov namen je bil izobraziti dekleta in žene za dobre gospodinje, razumne in dobre matere, vendar iz podatkov lahko spoznamo, da so bile različne tudi po svojem namenu. Gospodinjska šola v Mestnem dekliškem zavodu »Vesna« v Mariboru (ustanovljena 1884) je šolala le dekleta srednjega in višjega sloja, medtem ko sta bili gospodinjski šoli v Trbovljah (ustanovljena 1911) in Idriji (ustanovljena 1909) namenjeni hčeram rudarjev. Gospodinjska šola »Mladika« v Ljubljani (ustanovljena 1906) pa je bila namenjena ne le rednim šolajočim se dekletom, temveč tudi izrednim starejšim dekletom in zaposlenim ženskam, ki so se želele naučiti kuhanja in vodenja gospodinjstva. Posebej pa lahko izpostavimo tudi gospodinjsko šolo, imenovano po Janezu Evangelistu Kreku – Dr. Krekovo višjo gospodinjsko šolo pri uršulinkah v Ljubljani (ustanovljeno 1913), ki je izvajala tečaje za gospodinje za fino meščansko kuho, počitniške tečaje za učiteljice in posebne večerne tečaje za delavke. Posebnost so bili tudi izbirni predmeti: angleščina, francoščina, klavir in stenografija. Cilj ustanoviteljev je bil oblikovati visoko kvalificirano gospodinjsko šolo v Ljubljani (Govekar-Okoliš, 2014).

Novi ustavni zakoni, ki jih je prineslo leto 1848, so ponudili več možnosti tudi za ustanavljanje različnih *društev*, za njihovo delovanje pa je bila blagodejna tudi odprava cenzure. Takrat je bilo pomembnega leta 1848 ustanovljeno *društvo Slovenija*, katerega člani so si prizadevali za razvoj slovenskega političnega življenja in so bili zagovorniki zedinjene Slovenije (skupne administrativne enote znotraj avstrijskega cesarstva, ki bi povežala kranjsko, štajersko, koroško in primorsko deželo). Program zedinjene Slovenije je povežal takrat vse sloje slovenskega prebivalstva (Granda, 1999; Prunk, 1992).

Med društvi omenimo gimnastično društvo *Južni Sokol*, ustanovljeno leta 1863 (Tul, 2000). To je poleg telesne vzgoje spodbujalo slovenske kulturne prireditve z govori, plesi, tombolami, skrbeli so za svojo knjižnico, s čimer so krepili slovensko narodno zavest in pismenost. Leta 1866 je nastalo *Dramatično društvo*, ki ga lahko štejemo za predhodnika Slovenskega narodnega gledališča (Gestrin in Melik, 1950). S slovenskimi igrami, še posebej z nacionalno vsebino, je oblikovalo nacionalno zavest in z njo tudi nacionalno identiteto.

V Avstro-Ogrski (1867–1918) je imel velik vpliv na izobraževanje odraslih takratni razvoj družbe, njenega gospodarstva, tehnologije in kulture. Spoznamo, da so bile prav s tem povezane potrebe po novih znanjih in izobraževanju odraslih. Poleg že obstoječih nedeljskih ponavljalnih šol in različnih strokovnih šol, ki so dajale formalna znanja odraslim, so se v Avstro-Ogrski razvila številna neformalna izobraževanja odraslih. Na to je vplivala nova zakonodaja. Leta 1867 je bil sprejet *avstrijski zakon o društvih* (Gesetz, 1867a, str. 377), čemur je sledil razmah ustanavljanja različnih društev v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. Na Slovenskem so se v tem času pojavile različne in številnejše oblike množičnega izobraževanja odraslih. Šlo je večinoma za neformalno izobraževanje, ki je potekalo v različnih političnih in prosvetnih društvih, čitalnicah ter taborih. Glavni namen je bil izobraževanje ljudi, vse skupaj pa je bilo povežano z gibanjem za samostojno Slovenijo oz. zedinjeno Slovenijo, vzbujanjem slovenske nacionalne zavesti in identitete ter z uveljavitvijo slovenščine kot uradnega in učnega jezika (Govekar–Okoliš in Ličen, 2008, str. 15).

V sedemdesetih letih 19. stoletja so nastala katoliška društva. Njihov namen je bil krepiti katoliško in nacionalno zavest, tako da so poudarjali pomen slovenskega jezika in kulture. Leta 1869 je bilo v Ljubljani ustanovljeno *Katoliško društvo za Kranjsko*, ki so mu sledila še druga. Leta 1890 je bilo ustanovljeno *Katoliško politično društvo*, ki je prav tako povežovalo katolike na Kranjskem. Naslednje leto pa se je ustanovilo tudi *Slovensko društvo*, ki so ga vodili liberalci (Jug, 2000a). Širjenje idej obeh društev je sredi devetdesetih let 19. stoletja privedlo do nastanka političnih strank. Te so bile: *Katoliška narodna stranka*, *Narodno napredna stranka* in *Jugoslovanska socialnodemokratska stranka*. Katoliška narodna stranka (leta 1905 se preimenuje v *Slovensko ljudsko stranko*) je postala najmočnejša politična sila in to ostala vse do konca avstrijske monarhije leta 1914. Povežovala je kmete, delavce in obrtnike, med drugimi jo je vodil Janez Evangelist Krek (Prunk, 2002). Ob tem spoznamo, da konec 19. stoletja zaradi politične delitve in nasprotovanj med Slovenci tudi ideja o zedinjeni Sloveniji ni bila več uresničljiva, poleg tega pa se je med nekaterimi Slovenci pojavljala težnja po združitvi vseh jugoslovanskih narodov, kar pa med množicami ni bilo sprežeto.

Prav tako so od 1867 dalje delovala *delavska izobraževalna društva*. Posebnost teh društev je bila, da so bili programi pretežno prosvetljevalni, delno pa tudi politične narave. Vendar je bilo izobraževanje odraslih premalo sistematično načrtovano, da bi se razvilo v poklicno izobraževanje, saj so bili programi preveč splošni in niso upoštevali potreb delavcev v konkretnih lokalnih razmerah (Jug, 1996). Kot primer omenimo *Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani*, ki je prirejalo razna poljudnoznanstvena predavanja,

na katere so vabili kot predavatelje znane ljubljanske kulturne, znanstvene in javne delavce. Januarja 1873 so začeli vpisovati v posebno delavsko šolo. Žal ni podatkov, kdaj se je začel pouk, koliko je bilo vpisanih in kakšne predmete so poučevali. Društvo je ustanovilo tudi svojo knjižnico, v kateri so imeli delavci na razpolago v tem času približno sto knjig, od tega eno tretjino znanstvenih in dve tretjini leposlovnih ter časopise. (Fischer, 1973, str. 33)

Pomembna so bila tudi *učiteljska društva*, ki so nastajala v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja in v katerih so se zbirali številni narodno zavedni učitelji. Skrbela so za reševanje strokovnih in tudi nacionalnih vprašanj, saj so si prizadevala za šole, ki bi imele slovenski učni jezik na vsem slovenskem ozemlju. Delovala so v obdobju najmočnejše germanizacije slovenskega šolstva in družbe nasploh, skupno jih je bilo okrog 20, največ na Kranjskem. Med seboj so se povezovala v združenja, eno takih je bilo *Učiteljsko društvo na Kranjskem*, ki se je kasneje preimenovalo v *Slovensko učiteljsko društvo* in začelo delovati zunaj meja Kranjske (Govekar-Okoliš, 2017, 2019). Slovenske učiteljice so leta 1897 ustanovile tudi lastno organizacijo – *Društvo slovenskih učiteljic*. Kot organizacija je bilo namenjeno učiteljicam, vzgojiteljicam, otroškim vrtnicam in učiteljicam ročnih del. Zavzemalo se je za načelo o enaki plači, za izobraževanje učiteljic in žensk nasploh, večjo socialno varnost in boljšo zdravstveno oskrbo za učiteljice (Hojan, 1969).

Poleg društev so bile v tem obdobju pomembne *čitalnice*, ki so se v drugi polovici 19. stoletja hitro ustanovljale po mestih in trgih. Prva čitalnica z imenom Slovanska čitalnica je bila ustanovljena v Trstu leta 1861. Istega leta so nastale še čitalnice v Ljubljani, Celju in Mariboru. Posebej so cvetele v šestdesetih letih 19. stoletja, v njih sta se združevala rastoče slovensko meščanstvo in narodnozavedna inteligenca (Prunk, 1992). V čitalnicah je potekalo neformalno izobraževanje in izkustveno učenje odraslih ter mladine. Širila in utrjevala se je nacionalna identiteta Slovencev, saj so brali slovensko literaturo in časopise, širili slovensko narodno glasbo, prirejali slovenska predavanja in govore, igre, plese, petje idr. ter razpravljali tudi o političnih vprašanjih. Iz ljubljanske čitalnice je leta 1864 nastala *Slovenska matica*, ki je skrbela za izdajo slovenskih znanstvenih spisov, poljudnih in drugih del (Govekar-Okoliš, 2017).

Za množično izobraževanje odraslih so bili prav tako pomembni *tabori*, ki so se prirejali v letih od 1868 do 1871. K njihovem nastanku na Slovenskem je veliko pripomogel *zakon o pravici do združevanja* z dne 15. novembra 1867 (Gesetz, 1867b, str. 382). Omenimo, da je bil prvi slovenski tabor v Ljutomeru 19. avgusta 1868, sledili so mu še v Žalcu, Šempasu

na Goriškem in drugod (Vodopivec, 2006). Tabori so bili zborovanja velikih množic na prostem, ki so se jih udeleževali Slovenci vseh slojev, od meščanov do kmečkega prebivalstva. Njihova nacionalna in politična aktivnost je preseгла vsa pričakovanja, ljudje so se srečanj udeleževali zelo množično, oblečeni v narodne noše in opremljeni s slovensko zastavo. Tabori so bili pomembni, ker so na njih z govori zavednih Slovencev, intelektualcev izražali zahteve po zedinjeni Sloveniji in uvedbi slovenščine v urade, šole idr. ter o ustanovitvi univerze v Ljubljani. Pomembni so bili tudi z vidika izobraževanja odraslih, saj so se na njih prvič učili in izobraževali vsi sloji takratne družbe, tudi najštevilčnejše kmečko prebivalstvo, ki je imelo z njimi dostop do poglobljenega političnega in kulturnega znanja. Pomemben del taborskega gibanja so bili slovenski narodnozavedni učitelji, ki so se aktivno zavzemali za razširjeno mrežo slovenskih izobraževalnih ustanov, v katerih bi uporabljali slovenščino kot učni jezik, za slovenske učbenike in drugo literaturo ter za izboljšanje svojega lastnega učiteljskega položaja. Takratne avstrijske oblasti so poskušale vsakršne učiteljske aktivnosti za širjenje slovenskega jezika, slovenske nacionalne zavesti in identitete v šolah čim hitreje zatreti, slovenskemu prebivalstvu pa je poleg nemške asimilacije vseskozi grozila tudi italijanska (Govekar-Okoliš, 2017, 2019). Tabori so se prirejali vse do leta 1871, ko jih je zaradi vedno bolj izrazite nacionalne tematike in nacionalnih zahtev velikega števila prebivalstva na Slovenskem avstrijska vlada prepovedala. Na vsem slovenskem ozemlju je bilo skupaj 18 taborov, šest na Primorskem, pet na Štajerskem, štirje na Kranjskem in trije na Koroškem (Prunk, 1992). Zato lahko rečemo, da je v šestdesetih letih 19. stoletja pri slovenskem narodu vladala velika politična in kulturna zrelost. Obdobje taborov, kot ga imenujejo slovenski zgodovinarji, je eno najpomembnejših in najlepših dosežkov razvoja nacionalne identitete Slovencev v 19. stoletju.

Izobraževanje odraslih med obema vojnama (1918–1941)

Obdobje po prvi svetovni vojni in razpadu avstro-ogrske monarhije prinese novosti. Slovenci so bili razdeljeni med troje držav: italijansko, avstrijsko in jugoslovansko. To je čas od 1918 do 1941, ko so se Slovenci po prvi svetovni vojni oktobra 1918 priključili kratkotrajni državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, od 1929 imenovano Kraljevina Jugoslavija. V novi državi je bilo gospodarstvo najbolj razvito na Slovenskem, prevladovala je kmetijska proizvodnja, ob tem pa je hiter razvoj industrije povzročil nastajanje industrijskega delavstva in njegovo ločevanje od obrtnikov. Pomembno spoznanje tega obdobja je, da so najširšim slojem prebivalstva potrebna dodatna znanja, saj so bili temelji vzgoje in izobraževanja tako narodni, gospodarski kot družbeni razvoj (Bezenšek, 1998; Jug, 1999). Pomembno je bilo izobraževanje odraslih za delo v industriji, ki je potekalo po potrebah. *Zakon o ljudskih šolah iz leta 1929* je urejal nekatera področja izobraževanja odraslih. Spodbudilo se je strokovno in nadaljnje izobraževanje, s tem pa je naraslo število *kmetijskih, obrtnih in trgovskih nadaljevalnih šol* (Jug, 1996). V Sloveniji so po letu 1919 ustanovili tri nove dvorazredne *trgovske šole* – v Mariboru, Celju in Novem mestu. Mariiborska šola se je leta 1926 preimenovala v državno trgovsko akademijo. Tudi v Ljubljani so v letu 1920/21 ustanovili trgovsko akademijo. Zbornica za trgovino, obrt in industrijo

v Ljubljani je leta 1920 organizirala trgovski tečaj in enoletne trgovske tečaje, s šolskim letom 1938/39 pa je odprla zasebno dvorazredno trgovsko šolo (Serše, 1999).

Pomembne so bile tudi *kmetijske šole*, ki jih je organizacijsko urejal *zakon iz leta 1922 za nižje kmetijske šole*. Omenimo, da so delovale Kmetijska šola Grm pri Novem mestu, Deželna vinarsko sadjarska šola v Mariboru, Kmetijska šola v Šentjurju pri Celju, ob njih pa še Banovinska kmetijska-gospodinjska šola Mala Loka na Dolenjskem in Gospodinjska šola v Ponikvah pri Dobrepolju (Serše, 1999). Te so omogočale nadaljnje izobraževanje odraslih na različnih tečajih. Poleg teh je bila leta 1926 s kraljevim dekretom ustanovljena specializirana kmetijska šola za mlekarstvo – Mlekarska državna šola v Škofji Loki (Srednja mlekarška in kmetijska šola Kranj, 1997). Leta 1935 je bil odprt prvi dvoletni tečaj. V Kapeli in Pekrah (1926) so v banovinskih trsnicah in drevesnicah do leta 1937 prirejali devetmesečne viničarske tečaje. Po letu 1938 so bili tečaji organizirani le še v Kapeli, ker so trsnico v Pekrah opustili. Tečaj je bil praktičen in teoretičen. Predavanja so bila predvsem iz vinarstva, kletarstva in sadjarstva, nekaj o splošnem kmetijstvu in živinoreji. Razen pouka na kmetijskih šolah, ki so bile namenjene kmetijskemu naraščanju, so po deželi organizirali kmetijske tečaje, ki so jih vodili potujoči učitelji, in sicer kmetijski referenti, strokovnjaki s področja kmetijstva in profesorji s kmetijskih šol. Tečaji so bili organizirani s podporo kmetijskega ministrstva iz državnega kmetijskega sklada. Pri izobraževanju kmeta so imela veliko vlogo tudi radijska predavanja, ki so bila predvajana v zimskem času od začetka decembra do konca marca. Predavali so najboljši kmetijski strokovnjaki (Serše, 1999).

Omenimo delovanje takratnih *gospodinjskih in kmetijskih nadaljevalnih šol*. Njihov namen je bil, da utrdijo znanje udeležencev, pridobljeno v osnovni šoli, in ga razširijo glede na življenjske potrebe kraja. Kjer ni bilo možno ustanavljati kmetijskih nadaljevalnih šol, naj bi za odraslo mladino ustanovili mladinske kmetijske klube (Hojan, 1999). Leta 1929 je bil sprejet *Zakon o narodnih šolah*, ki je predvideval ustanovitev nižje gospodinjske šole za ženske in gospodinjske tečaje, za moške pa gospodarsko-zadružne tečaje. Na te tečaje so sprejemali osebe, stare od 15 do 30 let. Za ženske so tečaji trajali od tri do šest mesecev, za moške pa od dva do štiri. Leta 1933 je pri učiteljski organizaciji začel delovati Klub prijateljev vaše kulture. Naloga kluba je bila med drugim tudi pospeševanje kmetijskega in gospodinjskega nadaljevalnega šolstva (Hojan, 1999). V Ljubljani je delovala Dr. Krekova višja gospodinjska šola pri uršulinkah v Ljubljani. Šolo so obiskovale dekleta in tudi že zaposlene ženske, ki so se želele izpopolniti na področju gospodinjstva ter splošnih znanj s področja glasbe in tujih jezikov (angleščina, francoščina; Degen, 1967).

Prva teoretična izhodišča izobraževanja odraslih so se začela razvijati v delih pedagogov Karla Ozvalda in Franja Žgeča v začetku 20. stoletja. Ozvald je napisal *Kulturno pedagogiko* (1927), Žgeč pa *Probleme vzgoje najširših plasti našega naroda* (1923). V njunih delih spoznamo prizadevanja za osebno rast in razvoj odraslih. Oba sta se zavzemala za vseživljenjsko izobraževanje odraslih, po končanem rednem šolanju. Prizadevala sta si za razvoj »ljudskih visokih šol« po danskem zgledu Grundtwigovih »ljudskih visokih šol«. Menila sta, da vzgoja naroda postane vrednost sama po sebi. Razvoj naroda sta videla v izobraževanju preprostega prebivalstva. Govorila sta o vzgoji in izobraževanju odraslih, posebno

kmečkega in delavskega prebivalstva, o vzgoji celotnega naroda. Poleg njiju omenimo še pedagoga Stanka Gogalo in Vlada Schmidta, ki sta s svojimi deli prav tako vplivala na pogled na izobraževanje odraslih. Takratni slovenski pedagogi so se zavedali potrebe po izobraževanju ne le otrok in mladine, temveč tudi odraslih. Začeli so raziskovati izobraževanje odraslih, opazovati in opisovati pojave ter procese na področja izobraževanja odraslih. V tem času se je denimo začelo govoriti o formalnem, neformalnem izobraževanju, o permanentnem izobraževanju odraslih, odvisno od okoliščin in potreb. S tem so se opisovali temeljni procesi in pojavi vzgoje in izobraževanja odraslih, kar je pomembno vplivalo na nadaljnji razvoj teorije in prakse izobraževanja odraslih, razvoj institucionalnega izobraževanja odraslih in andragoških idej na slovenskih tleh.

Po letu 1918 so se na Slovenskem začele ustanovljati institucije z imenom *ljudske visoke šole*, ki so nastale po danskem zgledu ljudskih visokih šol. Poimenovanje za to vrsto šole sprva ni bilo enotno. Poleg imena ljudska visoka šola zasledimo imeni »ljudsko vseučilišče« in »ljudska univerza«. Leta 1921 je začelo delovati ljudsko vseučilišče v Celju, leta 1922 ljudska univerza v Mariboru in ljudsko vseučilišče na Jesenicah, leta 1923 je bila ustanovljena ljudska visoka šola v Ljubljani, leta 1927 na Studencih pri Mariboru in leta 1937 na Ptujju ter v Kranju (Govekar-Okoliš, 2008, 2022). Po *odloku ministrstva prosvete o ljudskih univerzah* iz leta 1932 pa se na Slovenskem uradno uporablja enotno ime »ljudska univerza« (Hojan, 1975). Pojav teh institucij je pripisati različnim vplivom, predvsem novim družbenim razmeram, ki so zaradi gospodarskega in tehnološkega razvoja prinašale potrebe po nadaljnjem izobraževanju odraslih. Nekatere ljudske visoke šole so bile najprej organizirane kot društva za prosvetljevanje vseh slojev prebivalstva. Tovrstne ustanove so poleg predavanj prirejale različne izobraževalne in prosvetljalne dejavnosti, kulturne, športne idr. prireditve ter izlete. Izdajale so tudi tiskana gradiva in v svojih knjižnicah omogočale ljudem dostop do knjig. Naloga ljudskih visokih šol je bila izboljšati in spremeniti posameznika ter ga usmeriti h kulturnim dobrinam. Ljudske visoke šole oz. univerze so bile pomemben prostor za neformalno izobraževanje odraslih, za razvoj demokracije in gospodarstva. Ponudile so pomembno institucionalizirano obliko nadaljnega izobraževanja odraslih in prispevale k prosvetljevanju vseh plasti slovenskega prebivalstva, predvsem delavskega. Delovale so vse do druge svetovne vojne.

V omenjenem obdobju od 1918 do 1941 so na slovenskih tleh delovala tudi *delavska izobraževalna društva*, za katera je bilo značilno neformalno izobraževanje delavstva z družbeno potrebnimi in izkustvenimi znanji. Delavstvo se je predvsem navajalo k branju, splošnemu in političnemu izobraževanju, zanimanju za kulturne prireditve idr. (Govekar-Okoliš, 1998; Jug, 1998). Posebno vlogo so v tem okviru imela *kulturno-prosvetna društva*, npr. Prosvetna zveza v Ljubljani, ki je ustanovljala ljudske knjižnice in imela potujoče knjižnice, prizadevala si je za ustanovitev ljudskega vseučilišča, razvoj krajevnih muzejev, dramsko umetnost idr. *Društvo Krekova mladina* so ustanovili krščanski socialisti, ki so izobraževali delavsko mladino v duhu krščanske socialne misli ter prirejali predavanja, tečaje in družabne prireditve. Ustanovljali so knjižnice, različne dramske, športne odseke, izdajali nepolitične spise in glasila. Pomembna so bila tudi *telovadna društva*. Ponovno

zaživita Sokol in Orel, ki se ukvarjata s telovadbo in tekmovalnimi nastopi, kulturnimi dejavnostmi, organizirata predavanja idr. *Zveza kulturnih društev v Ljubljani* pa je združevala vsa liberalna nepolitična društva (povezala čitalnice, knjižnice, prosvetne odseke sokolskih društev, narodna, bralna, učiteljska, študentska, pevska, podporna, gasilska, športna idr. društva). Leta 1926 so začeli izdajati glasilo *Prosvetni glasnik* in pridobili radijski sprejemnik ter prenosni kinoprojektor (Jug, 1998). Omenimo še *Zvezo kmečkih fantov in deklet v Ljubljani*, ki je prirejala letne tečaje posebej za dekleta in za fante za razna kmečka opravila. Imeli so tabore kmečke mladine (tekme koscev, žanjic, veselice), gojili smučanje, kolesarjenje in organizirali izlete. Naročali so različne publikacije in oblikovali knjižne zbirke (*Zveza kmečkih fantov in deklet*, 1936). V društvih se je razvijalo in spodbujalo prosvetno delo, širile so se splošna razgledanost (gospodarska znanja, pismenost), nacionalna identiteta in zavest ter krepila slovenska kultura. Njihova vloga je pomembna, ker so društva prenašala stališča in znanja, ki jih ljudje ne bi dobili nikjer drugje. Ljudje so se v društvih prostovoljno srečevali v skladu s svojimi interesi in tako medsebojno ustvarjali razmere za uspešno individualno, kakovostno in spontano izobraževanje. Na tak način so si pridobili sposobnosti za nadaljnje samoizobraževanje, ki je bilo pomembno v času, ko so društva izgubljala svojo vlogo. Ljudje so se torej v društvih izpopolnjevali v znanju ter prenašali informacije in izkustva.

V tem obdobju se prvič na Slovenskem začne organizirano samostojno učenje odraslih z *dopisnim izobraževanjem*. Leta 1932 je v Ljubljani nastala *prva dopisna trgovska šola*, ki je delovala do leta 1941. Ponujala je formalno dopisno izobraževanje za trgovce (Velej, 1997). Vodil jo je profesor zgodovine Anton Krošl. Dopisna šola je imela prostore v slovenski trgovski šoli v Ljubljani, ki je bila ustanovljena leta 1908. Izvestje dopisne trgovske šole omenja, da je bila največja ovira ob začetku njenega delovanja seznaniti prebivalstvo z dopisnim izobraževanjem. Šola je imela tri smeri: komercialno, združeno in znanstveno, vsaka smer je imela svoj predmetnik. Ob vpisu so morali učenci plačati vpisnino in šolnino za posamezne predmete, ki so jih želeli obiskovati. Pouk na dopisni trgovski šoli je trajal 10 mesecev, od 15. septembra do 15. julija. Učenci so lahko v tem času uspešno opravili izpite za eno ali pa dve šolski leti (dvoletni oz. enoletni sistem). V prvih dveh letih delovanja je šola razposlala več kot 100.000 izvodov predavanj, 1836 knjig in slovarjev, več kot 3000 pisnih pojasnil in informacij (*Dopisna trgovska šola*, 1934). To je bil prvi primer izobraževanja po dopisni poti (na daljavo), ki je potekal na podlagi učnih pisem.

Veliko vlogo za izobraževanje odraslih so imeli *knjižnice in amaterska gledališča* (Jug, 1998). Poleg teh so bili pomemben vir za izobraževanje odraslih različne *revije, časopisi, strokovna literatura* (*Slovenski gospodar, Sodobnost, Domoljub*, glasila društev idr.). Novost so bila tudi radijska predavanja, ki so bila organizirana v zimskem času za izobraževanje kmetov (Serše, 1999).

Izobraževanje odraslih po drugi svetovni vojni (1945–1991)

Med drugo svetovno vojno je bil proces izobraževanja odraslih v glavnem prekinjen. Leta 1945 je na ozemlju predvojne Kraljevine Jugoslavije nastala Federativna ljudska republika

Jugoslavija (FLRJ). Kasneje je s sprejetjem nove ustave 7. aprila 1963 svoje ime spremenila v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ; Kožar, 2012). Po letu 1945 je prišlo do novih družbenopolitičnih sprememb. Zaradi načrtnega spreminjanja družbe iz kmetijske v industrijsko so naraščale potrebe po izobraževanju odraslih po končani redni šoli, kar je pomenilo, da so morali odrasli sprejeti nova znanja in usposabljanja za izvajanje določenega dela v industriji. Vedno več je bilo programov za izobraževanje odraslih in vedno večje so bile potrebe po izobraževanju strokovnjakov, ki izobražujejo odrasle. Iz takratne prakse se je začela razvijati nova znanost – andragogika (Krajnc, 2011).

Po letu 1945 so pomembno vlogo v izobraževanju prebivalstva prevzeli sindikati, saj je bilo »državljane potrebno nadrobneje seznaniti z organizacijo ljudske oblasti in pridobitvami revolucije, mnoge pa tudi prevzgojiti« (Andoljšek, 1964, str. 198–199). Za kulturno-prosvetno izobrazbo je skrbela *Ljudska prosveta Slovenije*, ki je imela svoja prosvetna društva po vseh večjih mestih. Ta je bila temelj institucionalizacije izobraževanja odraslih, ki je sledila v naslednjih letih. Ljudska prosveta Slovenije je skrbela za organizacijo tečajev opismenjevanja, gospodinjskih in splošnoizobraževalnih tečajev (Andoljšek, 1964). Leta 1946 so začele delovati *večerne delavske gimnazije* kot nova oblika izobraževanja odraslih. V letu 1948 so še vedno potekale enkrat tedensko v Mozirju, Gornjem Gradu in Solčavi. Veliko mest pa večerne delavske gimnazije ni imelo. Do začetka šolskega leta 1947/1948 je bilo ustanovljenih kar 23 večernih delavskih gimnazij, ki so jih obiskovali obrtniki, delavci in kmetje. V Ljubljani pa so ustanovili še drugo *večerno sindikalno gimnazijo*, v Šentvidu. Namenjena je bila delavcem tovarn Litostroj, Štore, Seta in Hribernik (Serše, 1998).

Leta 1947 so poleg sindikalnih političnih šol začeli nastajati tudi druge šole in tečaji. Sindikalne organizacije so začele sodelovati z različnimi strokovnjaki, inženirji in tehniki ter organizirale predavanja, ki naj bi podajala znanje o tehniki, novem načinu dela, normah ipd. (Serše, 1998). Odrasli so se sprva množično izobraževali na *ljudskih univerzah* (LU). Prva ljudska univerza v tem obdobju je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1947, kar sovpada s spremembo družbenopolitičnega sistema. Desetletje pozneje, leta 1957, pa je sledila še ustanovitev delavskih univerz. Vloga ljudskih in delavskih univerz se je nekaj časa delno prepletala z dejavnostjo izobraževalnih centrov, ki so jih, tudi že zaradi zakonske obveze iz leta 1957, za svoje zaposlene ustanovljale posamezne delovne organizacije (Mohorčič Špolar, 1998). Omenimo, da so *ljudske univerze* delovale najprej bolj amatersko in vse do leta 1955 v sklopu *Ljudske prosvete Slovenije*, takrat pa jih je pod svoje okrilje vzela *Zveza Svobod in prosvetnih društev*. Tega leta je bilo na slovenskih tleh aktivnih kar 176 ljudskih univerz, velika večina teh v okviru raznih kulturno-umetniških in kulturno-prosvetnih društev. Ljudske univerze so imele razna zanimiva predavanja, kulturne prireditve, programe, prilagojene potrebam podeželskega prebivalstva (gospodinjski tečaji, traktorski tečaji idr.; Mohorčič Špolar in Emeršič, 1998). Njihov namen je bil »usposablјati ljudi, ki bodo prevzeli odgovorne naloge na področju gospodarskega in družbenopolitičnega razvoja, ter omogočati formalno šolanje vsem, ki jim ga je preprečila vojna« (Trdan, 2019, str. 15). Ljudske univerze so bile odvisne od finančne in politične podpore takratnih vladajočih struktur (Zveze komunistov Slovenije in drugih političnih struktur, kot so bili sindikati).

To je vplivalo na njihove programe, ki so odrasle usposabljali za uresničevanje socialistične doktrine (Trdan, 2019). Najpomembnejši prelom v delovanju ljudskih univerz se je zgodil z reorganizacijo po letu 1957. Razvoj industrializacije in delavskega razreda je prinašal nove potrebe po bolj strokovnih znanjih. Nastale so *delavske univerze* (DU), ki so delavcem ponujale poklicno izobraževanje, ekonomsko izobraževanje in izobraževanje za delo v industriji. Tudi prej delujoče ljudske univerze so se preimenovala v delavske univerze. Leta 1959 se je ustanovila *Zveza delavskih in ljudskih univerz Slovenije (ZDLUS)*. Z njo se začnejo raznolike dejavnosti tudi v neformalnem izobraževanju (diskusijski sestanki, literarni večeri, gledališke in kinematografske predstave ter umetniške razstave). V ospredje je prišla tudi težnja po profesionalizaciji kadra, razvoju sistema izobraževanja odraslih in razvoju andragogike pri nas.

V šestdesetih letih so sledile nove družbene spremembe (liberalizacije političnega življenja, uvajanje gospodarskih reform), kar je vplivalo na programsko usmerjenost delavskih univerz. Število predavanj je upadlo, povečevati pa se je začelo število seminarjev in tečajev, nekateri izmed njih so postali tudi zakonsko obvezni (npr. varstvo pri delu; Mohorčič Špolar in Emeršič, 1998). Leta 1971 je bil sprejet *Zakon o delavskih univerzah, izobraževalnih centrih in drugih organizacijah*. Zakon je delavske univerze izenačil s preostalimi javnimi zavodi in jim omogočil, da verificirajo svojo dejavnost, ter uredil njihovo financiranje. Izobrazba zaposlenih je bila prvič zakonsko določena. Po letu 1980 pa je delovanje delavskih univerz najbolj prizadel *Zakon o usmerjenem izobraževanju*. S slednjim je namreč prenehal veljati *Zakon o organizacijah za izobraževanje odraslih*, ki je dajal pravno podlago za verificirano srednješolsko izobraževanje na delavskih univerzah. Z novim zakonom je bil izobraževalni proces na novo zasnovan, delavske univerze pa so izgubile možnost samostojnega izvajanja srednješolskih programov in izdaje splošno veljavnih spričeval. To je pomenilo, da se je srednješolsko izobraževanje preselilo v redne šole, usposabljanj za družbenopolitične organizacije je bilo vse manj, število udeležencev teh izobraževanj in delavskih univerz pa začne upadati. Ta kriza je sprožila sprejetje stališč o nadaljnjem razvoju delavskih univerz v naslednjem letu, ki so obravnavala financiranje in spodbujala osnovnošolsko izobraževanje odraslih, programe za izpopolnjevanje izobrazbe in usposabljanje ob delu, družbenopolitično usposabljanje ter izobraževanje o samoupravljanju in obrambni vzgoji. Poleg poklicnega in strokovnega izobraževanja je bilo v vzponu splošno izobraževanje odraslih (za dokončanje rednih šol, tujih jezikov idr.; Mohorčič Špolar in Emeršič, 1998).

Dopisno izobraževanje odraslih je potekalo na ljubljanski ljudski univerzi, kjer so leta 1955 organizirali dopisni knjigovodski tečaj, ki se je izkazal za zelo uspešnega z 980 prijavljenimi zgolj na prvi tečaj. Leta 1957 je bila ustanovljena *Dopisna ekonomska šola*, njen naslednik je današnji Center za dopisno izobraževanje Univerzum. Nedolgo zatem so bile ustanovljene še: *Dopisna osnovna šola*, *Dopisna administrativna šola* in *Dopisna tehniška šola*, ki so bile kasneje združene pod imenom *Dopisna delavska univerza* (Velej, 1997). Dopisne šole so bile namenjene odraslim, ki niso imeli na voljo šolanja v bližini doma in delovnega mesta. Formalno izobraževanje je potekalo prek pisem oz. na daljavo.

Zlasti v šestdesetih letih 20. stoletja je k sistematičnemu izobraževanju odraslih v različnih organizacijah in podjetjih pripomogel Ivan Bertonec. Takratnemu še pomanjkljivemu sistemu izobraževanja odraslih je predlagal nove metode in prilagoditve za kakovostnejše izvajanje izobraževanja odraslih v podjetjih. Prizadeval si je za nastanek *izobraževalnih centrov v podjetjih*, s tem pa uvajal dodatno izobraževanje s področij planiranja, programiranja, profiliranja, organiziranja in evalviranja. Bertonec je spodbudil razvoj teorije o izobraževanju odraslih v izobraževalnih centrih in podjetjih. Napisal je več priročnikov in drugih del. S tem je vplival na razvoj izobraževalnih centrov po vsej takratni Jugoslaviji (Kejžar, 1997). Izobraževalni centri, ki so bili dobro organizirani, so sodelovali s strokovnimi šolami, drugimi izobraževalnimi institucijami in so videli ekonomsko prednost v izobraževanju. Po letu 1975 je bil razvoj izobraževanja pomanjkljivo družbeno usmerjen in slabše organiziran. To lahko sklepamo po delu izobraževalnih centrov, ki so se usmerjali v samoorganizacijo, medsebojno pomoč in sodelovanje (Kopač, 1994, v Govekar-Okoliš, 2000). Po letu 1980 se je izobraževanje v podjetjih vključevalo v sistem usmerjenega izobraževanja, v praksi pa je to pomenilo, da so podjetja uvajala novo politiko in organizacijsko izobraževalne funkcije v organizacijski strukturi. Izobraževalne naloge se vsebinsko niso dopolnile ali povečale v obsegu, vzrok pa je bil v togosti organizacij in omejenih materialnih sredstvih za nematerialne dejavnosti. Omejeno je bilo tudi zaposlovanje kadrov v neproizvodnih sektorjih, kar vključuje tudi področje izobraževanja, zaradi česar so v mnogih podjetjih razpustili izobraževalne službe. Izobraževalne službe so bile tudi premalo dovezetne za aktualne potrebe po izobraževanju, premalo je bilo komunikacije znotraj in zunaj podjetja. Problematična za razvoj so bila tudi vodstva organizacij, ki izobraževanju v podjetju niso dajala dovolj velikega poudarka ali podpore (Kejžar, 1994a, v Govekar-Okoliš, 2000). Sistem izobraževanja odraslih so razvijali Andragoško društvo Slovenije, Zveza delavskih univerz in Združenje izobraževalnih centrov in služb Slovenije. Društvo in združenji so se kasneje združili v Skupnost izobraževalnih centrov Slovenije (Kopač, 1994, v Govekar-Okoliš, 2000).

K razvoju andragogike kot znanosti je pripomogla ustanovitev *Andragoškega društva Slovenije* leta 1968. Prvi predsednik društva Jože Valentinčič je poudaril, da je društvo nastalo kot posledica razvojnih in družbenih potreb, saj je bilo izobraževanje odraslih nujno. Temu se je nalagalo vedno več zahtevnejših nalog, saj izobraževanje odraslih omogoča nenehno dopolnjevanje in poglobljanje znanja ter nove znanstvene ugotovitve. Menil je, da je potrebna temeljita sprememba vzgojno-izobraževalnega sistema, saj novosti ni bilo mogoče udejanjiti v »starem izobraževalnem sistemu«, ob tem ko je izobraževanje odraslih postajalo vedno bolj enakovredna komponenta vzgojno-izobraževalnega sistema. Zato je obstajala velika potreba po izobraževanju odraslih. Potrebni je bilo več kot sto andragogov. Namen društva je bil, da poveže vse, ki se ukvarjajo z izobraževanjem odraslih (Valentinčič, 1968, v Jelenc, 1998, str. 8). Cilji društva so bili usmerjeni v reševanje problematike izobraževanja odraslih in razvijanje permanentnega izobraževanja odraslih v skladu s potrebami in cilji družbe: normativno in organizacijsko urejanje izobraževanja odraslih, pomoč članom pri strokovnem izpopolnjevanju ob upoštevanju različnih potreb in raznovrstnosti andragoških dejavnosti. Cilj je bil pospeševanje kakovostnega dela pri

izobraževanju odraslih z navajanjem na uporabo sodobnih metod, programov in oblik dela. Pomembno je bilo sodelovanje z družbenopolitičnimi organizacijami ter sorodnimi strokovnimi društvi in ustanovami, ki so se zavzemali za napredek vzgoje in izobraževanja odraslih (Jelenc, 1998). K razvoju Andragoškega društva Slovenije in nasploh k razvoju izobraževanja odraslih ter andragogike so veliko prispevali Ana Krajnc, Jože Valentinčič, Tilka Blaha, Štefan Huzjan, Ivan Kejžar, Marjan Lah, Marija Vogrič, ki so skupaj z Ano Krajnc od avgusta 2007 prvi častni člani in članice omenjenega društva (Jelenc, 2007). Poleg njih pa so v tem času k razvoju andragogike pripomogli tudi Ivan Bertoncelj, Ilija Mrmak, Janko Muršak, Jurij Jug, Zoran Jelenc idr.

Največjo vlogo pri nastanku in uveljavitvi andragogike kot znanstvene discipline je imela Ana Krajnc, ki je bila velika zagovornica izobraževanja odraslih. K razvoju andragogike so prispevale takratne raziskave s področja izobraževanja odraslih. Ana Krajnc se je leta 1967 kot raziskovalka z Inštituta za sociologijo in koordinatorica za Slovenijo pridružila prvi mednarodni komparativni empirični raziskavi *Izobraževanje odraslih, socialna mobilnost in družbena participacija (1967–1972)*. Raziskavo so koordinirali s Hamilton University iz Kanade, sodelovali pa so tudi strokovnjaki z drugih univerz iz ZDA, Poljske, Češke in Nizozemske. Njene rezultate je Ana Krajnc zbrala za svoj doktorat in del tega je leta 1973 objavila na Ontarijskem inštitutu za raziskovanje izobraževanja (OISE) z naslovom *Adult Education and Social Participation* ter v knjigi iz leta 1977 z naslovom *Izobraževanje – naša družbena vrednota*. Od leta 1976 do 1988 se je raziskovalno delo povezovalo z mednarodnim timom pri Unescovem projektu *The Systems of Adult Education in Europe (Sistemi izobraževanja odraslih v Evropi)*. Po posameznih državah so raziskovalci pripravili študijo sistema izobraževanja odraslih, kar je objavljeno v posebni Unescovi publikaciji (Krajnc, 2011). Na podlagi raziskav so nastali prvi učbeniki za študij andragogike, ki sta jih napisala Ana Krajnc (1976, 1977, 1978a, 1978b, 1982)¹ in Jože Valentinčič (1973, 1983).²

V Sloveniji je od sedemdesetih let 20. stoletja dalje v strokovni literaturi že zaslediti izraz *andragogika*. Opredelila pa ga je Ana Krajnc v knjigi *Izobraževanje ob delu*, v poglavju *Andragogika kot znanost*. Omenja, da:

andragogiko štejemo za relativno mlado vedo, čeprav se je začela ločevati od pedagogike že pred dobrimi petdesetimi leti. Predmet pedagogike kot znanosti se je širil in sprejemal nova raziskovalna področja, med drugim tudi izobraževanje odraslih kot poseben pojav. [...] Andragogika se je tako postopoma osamosvojila od pedagogike, ki ji je še ostalo področje vzgoje in izobraževanja otrok in mladine. Posebnosti izobraževanja odraslih so se v fazi osamosvajanja

1 Krajnc, A. (1976). Andragoški pogovori s predavatelji. Ljubljana: Zveza delavskih univerz Slovenije.

Krajnc, A. (1977). Izobraževanje naša družbena vrednota. Ljubljana: Delavska enotnost.

Krajnc, A. (1978a). Izobraževanje ob delu. Ljubljana: Univerzum.

Krajnc, A. (1978b). Metode izobraževanja odraslih. Ljubljana: Delavska enotnost.

Krajnc, A. (1982). Motivacija za izobraževanje. Ljubljana: Delavska enotnost.

2 Valentinčič, J. (1973). Osnove andragogike. Ljubljana: Dopisna delavska univerza.

Valentinčič, J. (1983). Sodobno izobraževanje odraslih. Ljubljana: Dopisna delavska univerza.

andragogike še bolj poudarjale. Znanstveno so poskušali odkriti in dokazati predvsem tiste pojave vzgoje in izobraževanja odraslih, ki so se najpomembneje razlikovali od pedagoških pojavov. [...] Andragogika in pedagogika sta torej relativno samostojni znanosti, podrejeni sta splošni znanosti o vzgoji in izobraževanju, skupnim zakonitostim in principom, ki ju vežejo. (Krajnc, 1979, str. 15)

Po analizi različnih praks izobraževanja odraslih pri nas in v drugih državah je bila tako Ana Krajnc prva, ki je pri nas vpeljala termin *andragogika* in opredelila njegov pomen. Preučila je prakso študija andragogike na različnih univerzah pod vodstvom različnih profesorjev, npr. v Bostonu (Knowles), Sao Paulu (Freire), Pragi (Kamil Škoda), Zagrebu (Ogrizović), Beogradu (Savičević), Rimu (Filipo De Sanctis), Torontu (Robin Kidd), Tübingenu (Günter Dohmen), Firencah (Paolo Federighi) in drugod. V slovenskem prostoru je bila Ana Krajnc prva, ki si je v drugi polovici 20. stoletja prizadevala vpeljati andragogiko kot znanstveno disciplino na Oddelku za pedagogiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Glavni cilj andragogike je postalo usposobiti kakovostne strokovnjake za izobraževanje odraslih, andragoge (Krajnc, 2011). Pripravila je učna načrta za dva andragoška predmeta, Občo andragogiko in Andragoško didaktiko, v okviru študijskega programa Pedagogika. Predavanja, kot omenja, je »morala začeti v študijskem letu 1972/73« (Krajnc, 2011, str. 22). Tako je v letu 1973 začela predavanja andragoških predmetov na Oddelku za pedagogiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Kako so potekala predavanja andragoških predmetov na Oddelku za pedagogiko, smo raziskali s pomočjo *seznamov predavanj na Univerzi v Ljubljani*. Seznam predavanj za študijsko leto 1972/73 ni imel podatka o predavanjih Ane Krajnc na Oddelku za pedagogiko. Sklepamo, da se podatek ni vpisal. Z nadaljnjih *seznamov predavanj Univerze v Ljubljani*, torej za naslednja posamezna študijska leta od 1973/1974 do 1983/1984, pa so podatki za analizo predavanj andragoških predmetov na Oddelku za pedagogiko bili na voljo. V nadaljevanju navajamo nekatere pomembne podatke.

V študijskem letu 1973/74 je Ana Kranjc na Oddelku za pedagogiko začela predavati *Teorijo izobraževanja odraslih in Komparativno andragogiko* (Univerza v Ljubljani [UL], 1973, str. 27). Sprememba nastane v študijskem letu 1975/1976, ko je predavala *Komparativno andragogiko*, namesto *Teorije izobraževanja odraslih* pa po novem *Andragoško didaktiko* (UL, 1975, str. 36). V letu 1976/1977 se na oddelku prvič ustanovita *Katedra za komparativno andragogiko* in *Katedra za občo industrijsko andragogiko* (UL, 1976, str. 11). Od leta 1978/1979 Ana Krajnc predava predmet *Obča andragogika* poleg že omenjenih predmetov *Komparativne andragogike* in *Andragoške didaktike* (UL, 1979, str. 30–31). V letu 1983/1984 je začela predavanja iz *Andragogike na občem kursu* za vse študente Filozofske fakultete UL, bodoče učitelje (UL, 1983, str. 28). Na *Katedri za občo industrijsko andragogiko* je leta 1976/1977 Ilija Mrmak začel predavati predmete: *Uvod v pedagogiko in andragogiko*, *Metodika družbeno-politične vzgoje in izobraževanja* ter *Industrijska andragogika* (UL, 1976, str. 31). Leta 1978/1979 je Janko Muršak začel voditi *vaje iz Industrijske andragogike* (UL, 1979, str. 31).

Leta 1976 se je dvopredmetna pedagogika delila na tri smeri: andragoško, šolsko, domsko. Tako je bila andragogika vzpostavljena kot študijska smer v okviru študija pedagogike. Študenti so ob zaključku študija prejeli enotno diplomo, izbrana smer pa je bila navedena v oklepaju. V drugi polovici osemdesetih let se je študijska smer domske pedagogike začela izvajati na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani kot samostojni študij socialne pedagogike, medtem ko sta se smer šolske pedagogike in andragoška smer dalje izvajali na Oddelku za pedagogiko Filozofske fakultete. Andragoško raziskovanje se je razcepilo na več samostojnih področij: »komparativna andragogika, andragoško didaktične raziskave, zgodovina izobraževanja odraslih, izobraževalno svetovanje, sociokulturna animacija, izobraževanje starejših in družinska andragogika« (Krajnc, 2011, str. 16). Poleg univerzitetnega študija se od leta 1981 andragogika izvaja kot eden od osnovnih predmetov v okviru Pedagoško-andragoškega izobraževanja (PAI) na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Gre za programe za izobraževanje in usposabljanje zaposlenih na področju izobraževanja za učitelje v osnovnih in srednjih šolah (Krajnc, 2018).

Pomemben dogodek za nadaljnji razvoj andragogike je bila ustanovitev *Univerze za tretje življenjsko obdobje (UTŽO) v Ljubljani* leta 1986. Uradna ustanoviteljica sta bila Andragoško društvo Slovenije in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (Univerza za tretje življenjsko obdobje, 2022). Ideje za nastanek te institucije je dobila leta 1976 Ana Krajnc, ko je prisostvovala predavanju Paula Lengranda, v katerem je predstavil univerze za tretje življenjsko obdobje in koncept permanentnega izobraževanja (Krajnc idr., 2012). Kasneje je izobraževanje starejših obravnavala tudi v okviru rednih predavanj na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Začetke izobraževanja starejših v Sloveniji pa lahko pripišemo Dušani Findeisen. Interes so ji vzbujale inovativne in raznolike oblike izobraževanja na univerzah za tretje življenjsko obdobje v Franciji, kjer je dobila dragocene nasvete Pierra Vellasa (ustanoviteljica prve univerze za tretje življenjsko obdobje v Toulousu leta 1972), ki so ji pomagali pri začetkih izobraževanja starejših odraslih pri nas. Zanimanje za tovrstno izobraževanje je preseglo pričakovanja in tako je leta 1985 začela delovati prva (eksperimentalna) skupina. Leta 1986 je bila v Ljubljani ustanovljena Sekcija za izobraževanje starejših, z njo pa Univerza za tretje življenjsko obdobje (UTŽO). Že od vsega začetka so si prizadevali, da bi bilo izobraževanje starejših dostopno vsem starejšim. Ideja o izobraževanju starejših se je (s pomočjo medijev) razširila po Sloveniji (prvotno v Velenju, Mariboru, Slovenj Gradcu, Idriji), pa tudi v druge republike bivše Jugoslavije. Tako so pod vplivom slovenske UTŽO nastale univerze tudi v Zagrebu, Beogradu in Skopju. Slovenska UTŽO je bila kasneje imenovana za eno od treh nosilnih nacionalnih mrež izobraževanja odraslih v Sloveniji, deluje namreč kot sekcija Društva za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje (Krajnc idr., 2012).

Izobraževanje odraslih v Republiki Sloveniji od 1991 do 2000

Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 je prišlo do številnih sprememb. Govorimo o obdobju tranzicije in globokih družbenih prelomih, ki jih je zaznamoval prehod iz socializma (komunizma) in enopartijskega sistema jugoslovanske države (SFRJ) v novo samostojno nacionalno državo Republiko Slovenijo s parlamentarno demokracijo. V začetku devetdesetih let je bilo uvedeno tržno gospodarstvo, s tem pa (neoliberalni) kapitalizem (Mikulec

in Kump, 2018). To je vodilo v reforme in preoblikovanje izobraževalnega sistema ter hkrati s tem v celotno organizacijsko in programsko prestrukturiranje izobraževanja odraslih. Izobraževalni trg je začel rasti, njegova ponudba se je širila in diferencirala. Proces privatizacije je spodbudil nastanek zasebnih izobraževalnih organizacij tudi za odrasle (Perme, 2008). Država je v devetdesetih letih uvedla vrsto sistemskih ukrepov, ki so bili povezani s financiranjem, ustanovil se je sektor za izobraževanje odraslih na ministrstvu za šolstvo in šport, sprejeta sta bila nov zakon o izobraževanju odraslih in nacionalni program, vzpostavljen je bil strokovni svet Republike Slovenije za izobraževanje odraslih. Sprejet je bil tudi program za študij andragogike. Poleg tega so potekali različni razvojni in raziskovalni projekti, programi za spopolnjevanje znanja izobraževalcev odraslih, sprejeta je bila strategija vseživljenjskosti učenja (Mikulec in Kump, 2018). A kljub temu, kot omenja Jelenc (2018, v Mikulec in Kump, 2018, str. 17), »strategija in načelo vseživljenjskosti učenja žal nista zaživela v praksi«, s tem pa je izobraževanje odraslih ostalo zapostavljeno pri sistemskem urejanju na vseh področjih.

Spremenila se je struktura gospodarstva, tehnično-tehnološki napredek je bil vse večji in hitrejši. Povečale so se izobražbene zahteve, v podjetjih, tudi novonastalih manjših podjetjih, so potrebovali usposobljene zaposlene. Vse bolj so se uveljavljale fleksibilne oblike zaposlitve, ki so nadomeščale stalno zaposlitev (Govekar-Okoliš, 2000). V ospredju so bile zahteve po produktivnosti, učinkovitosti in ekonomičnosti pri delu, za kar sta bilo prav tako potrebna znanje in večja usposobljenost. Pri tem je imel veliko vlogo izobraževalni sistem, ki se je prav tako moral vedno znova prilagajati razmeram. Tudi v podjetjih je sistem izobraževanja skrbel za izobrazbo tistih kadrov, ki so jih v preteklosti nekoliko zanemarjali ali spregledali. Naloga kadrov je informiranje podjetja o novostih, novih znanjih, izobraževanje pa je bilo do takrat premalo povezano s tehnologijo in razvojem (Govekar-Okoliš, 2000). V začetku devetdesetih let je bilo pri nas okoli sto izobraževalnih centrov (Vrhovnik, 2003). *Izobraževalni centri* so težili k prevzemu skrbi za nadaljnji razvoj poklicnega izobraževanja. V podjetjih so večinoma potekali programi za strokovno izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje, manj je bilo programov za pridobivanje splošne izobrazbe, bili pa so programi za prekvalifikacijo. Torej so bili programi namenjeni reševanju zaposlitvene problematike podjetja, premalo pa je bilo vključenega razvoja poklicnega izobraževanja. Izobraževalni centri so se pozneje žal obdržali le v ekonomsko najstabilnejših podjetjih, v manjših podjetjih jih ne poznajo več, prav tako ni več Skupnosti izobraževalnih centrov Slovenije v prvotni obliki. Ta je svoje delo nadaljevala kot skupnost zavodov *Strokovno izobraževalni center Ivan Bertonceļj*, ki naj bi nadaljeval delo Ivana Bertonceļja (Govekar-Okoliš, 2000). V začetku 21. stoletja je bilo samostojnih izobraževalnih centrov za izobraževanje v podjetjih le še devet (Vrhovnik, 2003).

Ljudske univerze so se razvile v pomembno institucijo za načrtno organizirano nadaljnje izobraževanje odraslih. Z vidika vrst izobraževanja odraslih lahko ugotovimo, da so dobile široko vlogo v izobraževanju odraslih, saj ponujajo tako formalno kot neformalno izobraževanje, vseživljenjsko izobraževanje in učenje ter medgeneracijsko izobraževanje in učenje. Ljudske univerze so spremenile svoje programe, organizacijo, vsebine izobraževanja

ter predavatelje. Njihovi programi so bili bolj prepuščeni potrebam trga ter interesom in financam udeležencev. Zveza delavskih in ljudskih univerz Slovenije se je preimenovala v *Zvezo ljudskih univerz Slovenije* (ZLUS), prav tako se je večina delavskih univerz preimenovala nazaj v ljudske univerze (Mohorčič Špolar in Emeršič, 1998). Potrebna je bila modernizacija celotnega sistema izobraževanja odraslih (vključevanje sodobne tehnologije in tujih jezikov v programe), vključno z boljšim odzivanjem na potrebe okolja in spodbujanjem vseživljenjskega izobraževanja in učenja odraslih. To je zahtevalo velike nenadne prilagoditve izobraževanja odraslih na ljudskih univerzah.

Univerze za tretje življenjsko obdobje (UTŽO) so se po letu 1991 začele vse bolj širiti. Leta 1998 se je ustanovilo samostojno Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje. To lahko pripišemo povečanju števila upokojencev v Sloveniji v devetdesetih letih, saj so zaradi prestrukturiranja gospodarstva tehnološke presežke delavcev reševali z množičnimi zgodnjimi upokojitvami (Krajnc idr., 2012). UTŽO najdemo tudi v manjših krajih, kar starejšim omogoča, da se vključujejo v različne dejavnosti in študijske krožke ter posledično nadaljujejo osebni razvoj in pridobivajo novo družbeno moč (Govekar-Okoliš in Kranjčec, 2012), obenem pa to pripomore tudi k bistvenemu zmanjševanju neenakosti v dostopu starejših do izobraževanja. Izobraževanja, ki jih ponujajo UTŽO, so namenjena vsem odraslim v njihovih poznejših letih ter dolgotrajno brezposelnim starejšim, ne glede na njihovo starost, stopnjo formalne izobrazbe, politično, narodnostno ali versko pripadnost. UTŽO organizirajo izobraževanja tako na področju posameznih ved kot študijskih področij. Z izobraževanjem, prostovoljstvom in javnim delovanjem si prizadevajo za tesnejše povezovanje generacij ter višjo stopnjo sodelovanja starejših v družbi, prav tako pa je osnovno poslanstvo UTŽO integracija starejših v skupnost (Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, 2023b). UTŽO pa se ne ukvarjajo le z izobraževanjem starejših, temveč tudi z izobraževanjem o starejših, usposabljanjem za prostovoljstvo v kulturi, usposabljanjem mentorjev za delo s starejšimi in z založništvom specializiranih publikacij (Findeisen, 2016). Osnovna izobraževalna oblika, ki jo uporabljajo na UTŽO, so študijski krožki, katerih glavna cilja sta znanje in uporaba znanja (Krajnc, 2016). Njihovo delovanje temelji na organizirani izmenjavi znanja, izkušenj in kulture članov krožkov pod strokovnim vodstvom mentorja (Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, 2023a). V družbi, ki se vedno bolj stara, je pomembno spremeniti odnos do staranja, starosti in starejših ljudi tudi z izobraževanjem. S pomočjo izobraževanja lahko pride do premika v razumevanju starosti, in sicer od starosti kot »preostanka« družbeno marginalnega in neaktivnega življenja do možnosti za razvoj potencialov (Kump in Jelenc Krašovec, 2005).

Prav tako je na nadaljnji razvoj izobraževanja odraslih in posredno tudi andragogike pomembno vplivala ustanovitev *Andragoškega centra Slovenije* (ACS) leta 1991. Ob nastanku samostojne Republike Slovenije je ustanovitev ACS pomenila korenit zasuk v vrednotenju izobraževanja odraslih v politiki, raziskovanju, razvoju in praksi izobraževanja odraslih. ACS je bil dokončno umeščen v sedanji sistem vzgoje in izobraževanja z *Zakonom o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja* in *Zakonom o izobraževanju odraslih*, ki sta bila sprejeta v letu 1996 (Klemenčič idr., 2006). Ustanovitev ACS je izboljšala infrastrukturo izobraževanja

odraslih v Sloveniji (Jelenc, 2000). Njegov namen je razvijanje področja izobraževanja odraslih. Z različnimi raziskavami, programi, projekti in dogodki sodeluje pri uveljavljanju kulture vseživljenjskosti učenja ter znotraj te še posebej izobraževanja odraslih. Povezuje se tako z oblikovalci politik na nacionalni in mednarodni ravni ter drugimi nosilci andragoške in pedagoške stroke kot s koordinatorji in udeleženci različnih projektov, ustanovami za izobraževanje odraslih in učečimi se posamezniki v Sloveniji in tujini. Na vseh področjih delovanja dejavno sodeluje v mednarodnih organizacijah (ACS, 2023b). ACS (2023c) si želi, da bi tudi v prihodnje bil vodilna nacionalna ustanova za razvoj izobraževanja odraslih ter partner pri udejanjanju strategije vseživljenjskosti učenja. Pomembna za izobraževanje odraslih pa je tudi specializirana knjižnica s področja izobraževanja odraslih in vseživljenjskega učenja, ki deluje na ACS (2023a). ACS je pomembna raziskovalno-razvojna organizacija v Sloveniji, ki skrbi za nadaljnji razvoj in evalvacijo izobraževanja odraslih ter razvijanje andragoške prakse. Z rezultati svojih strokovnih in aplikativnih raziskav ter strokovnim delovanjem pomembno prispeva k širjenju spoznanj o izobraževanju odraslih. Ta s strokovnega in praktičnega vidika dopolnjujejo študij andragogike v Sloveniji.

V tem obdobju nastane *vrsta novih institucij za izobraževanje odraslih*: centri za samostojno izobraževanje (sprva imenovani središča za samostojno izobraževanje), centri za mlajše odrasle, ki so se preimenovali v projektno učenje mladih (PUM), borza znanja, delovati začnejo številne zasebne izobraževalne institucije (denimo za poučevanje tujih jezikov), različne organizirane oblike izobraževanja odraslih (usposabljanje za družinske vloge – šole za starše), razvije se izobraževanje odraslih za lokalni razvoj, izobraževanje odraslih za dokončanje rednih šol, teleučenje (TV) preraste v e-učenje in izobraževanje (IKT), razvijejo se različni tečajji (za računalniško opismenjevanje, tečajji retorike, za poslovno vodenje, zdravstveno vzgojo, odpravljanje alkoholizma idr.).

V letih od 1993 do 1996 je velik prispevek k razvoju andragogike prinesla tudi evropska raziskava EURO DELPHI *Prihodnost izobraževanja odraslih v Evropi*, katere koordinatorica je bila Univerza v Luevnu v Belgiji, sodelovali pa so raziskovalci iz vseh takratnih 12 članic EU ter Estonija, Češka in Slovenija. S to raziskavo se je uvedla nova metodologija v raziskovanju izobraževanja odraslih, imenovana delfska metoda, ki je omogočila bolj poglobljeno raziskovanje o družbeni funkciji izobraževanja odraslih. Ugotovitve so pokazale, da so trendi v razvoju izobraževanja odraslih splošni in ne poznajo nacionalnih meja. Ugotovili so, da so se cilji izobraževanja odraslih bistveno spremenili, saj ni več poudarek na pridobivanju poklicnih znanj. Izpostavili so pomen izobraževanja odraslih na individualni in socialni ravni ter da je večji poudarek na znanju za obvladavanje računalniških tehnologij, sodelovanje v kulturi, aktivno državljanstvo, osebnostno rast, iskanje smisla življenja, medosebne odnose idr., kar je že odsev vpliva sprememb v informacijski družbi. Pomembne so bile tudi druge mednarodne in domače raziskave za razvoj izobraževanja odraslih in andragogike, zlasti tudi starejših odraslih *Učenje v poznejšem življenju (Learning in Later Life – LILL*; Krajnc, 2011).

K razvoju andragogike je veliko prispeval tudi *nastanek znanstveno-strokovne revije Andragoška spoznanja* leta 1995, katere ustanoviteljica je bila Ana Krajnc (Govekar-Okoliš in

Ličen, 2008). To je mednarodna znanstvena revija za izobraževanje in učenje odraslih s področja humanistike in družboslovja ter drugih znanstvenih disciplin. Obravnava različne vidike učenja in izobraževanja v odraslosti in starosti ter s tem povezane pojave. Objavlja različne raziskave o organiziranem izobraževanju in priložnostnem učenju. Njen namen je tudi spodbujati raznolikost teoretskih in metodoloških pristopov ter inovacij, širiti pretok andragoškega znanja med raziskovalci v različnih omrežjih ter spodbujati kritično refleksijo o znanstvenem in strokovnem področju izobraževanja odraslih (Andragoška spoznanja, b. l.).

Po letu 1991 so sledile tudi *novosti v študiju andragogike na Oddelku za pedagogiko in andragogiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani*. Ana Krajnc je v okviru Tempusovega projekta *Obnova študija andragogike v Sloveniji* (1992–1994) na Centru za razvoj univerze oblikovala program za *samostojni enopredmetni študij andragogike*, s katerim bi diplomant pridobil naziv diplomirani andragog. Program je bil leta 1993 potrjen na ministrstvu za šolstvo in šport ter Univerzi v Ljubljani. To je omogočilo, da se je v študijskem letu 1993/94 na samostojni enopredmetni študij andragogike lahko vpisala prva generacija študentov. V prvem študijskem letu so predavanja izvajali gostujoči profesorji iz držav partneric v omenjenem projektu (Peter Jarvis z Univerze v Surreyju, Peter Hage z Univerze v Utrechtu, Jost Reischmann z Univerze v Bambergu idr.) z namenom večje kakovosti študija. Predavanj so se poleg rednih študentov udeleževali še drugi strokovnjaki iz andragoške prakse (Krajnc, 2011, 2018). To je neposredno vodilo v spremembe in dopolnitve študijskega programa enopredmetne andragogike. Diplomant je dobil naziv diplomirani andragog vse do leta 1998, ko je Filozofska fakulteta »iz nepojasnjenih razlogov odpravila naziv diplomirani andragog« (Krajnc, 2011, str. 24). Posledice tega so bile, da so se diplomantom delno skrčile možnosti za zaposlitev, kar pa je trajalo le krajši čas (Krajnc, 2011). Študijski program andragogike je bil nato znova prenovljen v času bolonjske reforme visokega šolstva na Oddelku za pedagogiko in andragogiko³ in pri drugih študijih⁴ na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

3 Na Oddelku za pedagogiko in andragogiko na Filozofski fakulteti (FF) Univerze v Ljubljani (UL) je po bolonjski prenovi študijskih programov (od 2010 dalje) možen vpis na prvo, drugo in tretjo bolonjsko stopnjo študija. Na prvi stopnji študija se lahko posameznik vpiše v enopredmetni triletni študijski program Pedagogika in andragogika (180 KT) ali dvopredmetni triletni študijski program Pedagogika in andragogika (90 KT obsega študijski program Pedagogika in andragogika, preostalih 90 KT pa druga študijska smer). Po uspešno zaključenem študiju študent/ka pridobi *naziv profesor/ica pedagogike in andragogike* (UN) in ima možnost nadaljevati študij na drugi bolonjski stopnji (FF UL, 2022c). Na drugi stopnji študija se lahko posamezniki vpišejo v samostojno eno- ali dvopredmetno študijsko smer Pedagogike ali Andragogike. Oba študijska programa se izvajata na Oddelku za pedagogiko in andragogiko FF UL, trajata dve leti in obsegata 120 KT (enopredmetni program) oz. 60 KT (dvopredmetni program). Drugostopenjski samostojni dvoletni študijski program Andragogike (eno- ali dvopredmetni študij) se zaključí z zagovorom magistrskega dela, posamezniki pa pridobijo *naziv magister/magistrica profesor/ica andragogike* (FF UL, 2022a). Posamezniki lahko nadaljujejo študij andragogike na tretji stopnji in se vpišejo na doktorski študijski program Humanistika in družboslovje. Program traja štiri leta in obsega 240 KT. Večina študija obsega individualno raziskovalno delo, v okviru katerega študent/ka pripravlja doktorsko disertacijo. Program se zaključí z zagovorom doktorske disertacije in daje *naziv doktor/ica znanosti s področja andragogike* (FF UL, 2022b).

4 Na FF UL se andragogika predava, kot zgoraj omenjeno, na Oddelku za pedagogiko in andragogiko. Poleg tega se andragogika predava v okviru predmeta *Pedagogika in andragogika za psihologe* (FF UL, 2022d), kot

ANALIZA PO ZGODOVINSKIH OBDOBJIH IN UGOTOVITVE

Na podlagi zgornjega opisa razvoja izobraževanja odraslih in andragogike na Slovenskem skozi štiri obdobja od konca 18. do 21. stoletja bomo analizirali in pri vsakem obdobju poudarili bistvene ugotovitve glede institucionalnega/množičnega izobraževanja odraslih (formalno oz. neformalno izobraževanje odraslih) ter glede razvoja andragoških idej in razvoja andragogike kot znanstvene discipline, kar je ključno za poznavanje razvoja slovenske zgodovine izobraževanja odraslih, andragoških idej in andragogike.

Za čas od konca 18. stoletja, 19. stoletje in vse do prve svetovne vojne leta 1914 ugotavljamo, da je bilo množično in institucionalno izobraževanje odraslih povezano s prizadevanji za razvoj slovenskega jezika, slovenske kulture, nacionalne zavesti in identitete. Zlasti ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja se razvije slovenska kulturna nacionalna identiteta, v drugi polovici 19. stoletja pa ta preraste v politično nacionalno identiteto. Na Slovenskem so se konec 18. stoletja že oblikovale institucije – nedeljske ponavljalne šole – za formalno nadaljnje pridobivanje temeljnih znanj, znanje branja, pisanja, računanja idr., kar je za odrasle, zlasti v 19. stoletju, pomenilo opismenjevanje v slovenskem jeziku in pridobivanje osnovnih splošnih znanj. V 19. stoletju so nastale tudi strokovne šole za odrasle, kjer so odrasli lahko pridobili ustrezna strokovna znanja z različnih področij. Veliko več pa je zaslediti neformalnega izobraževanja odraslih v različnih društvih, čitalnicah, na taborih, zaznati je celo ideje o vseživljenjskem učenju in izobraževanju pri posameznih učiteljih, duhovnikih, kulturnikih, strokovnjakih in sploh takratni slovenski inteligenci, ki so si prizadevali opismeniti slovensko prebivalstvo ter dvigniti slovenski jezik in kulturo na višjo raven (Peter Pavel Glavar, Matija Vertovec, Anton Martin Slomšek, Janez Bleiweis idr.). Tako ugotavljamo, da so se v omenjenem obdobju pojavljale *pomembne andragoške ideje o slovenskem nacionalnem, kulturnem, političnem in vseživljenjskem učenju in izobraževanju odraslih*. Načrtno so se oblikovale različne institucije predvsem za neformalno izobraževanje odraslih na Slovenskem. Ne moremo pa še govoriti o razvoju teorije izobraževanja odraslih in o andragogiki na Slovenskem.

Drugače je bilo v drugem analiziranem obdobju med obema vojnama (1918–1941). Odkrili smo, da je bilo to obdobje zelo pomembno za nadaljnje izobraževanje odraslih po rednih šolah, ki se je razvijalo glede na potrebe takratnega razvoja gospodarstva in industrije. Nadalje se je razvijalo področje kmetijstva in industrije, s tem pa je nastajal razred delavcev in kmetov. Delovale so nadaljevalne kmetijske, obrtne in trgovske šole, ki so odraslim dajale nadaljnja potrebna formalna znanja v slovenskem jeziku. Veliko je bilo strokovnih in splošnih neformalnih izobraževanj odraslih, zlasti v številnih društvih, kot tudi v prvih institucijah za izobraževanje odraslih na Slovenskem po danskem zgledu – ljudskih visokih šolah (ljudskih vseučiliščih in ljudskih univerzah). Naj poudarimo, da so

predmet *SDPM Andragogika*, ki se predava za vse bodoče učitelje pedagoških študijskih smeri na FF UL kot obvezen predmet v 1. letniku na drugi stopnji, in kot izbirni predmet za bodoče učitelje *SDPM Opazovalna praksa pri andragogiki* (FF UL, 2020). *CPI Andragogika* se predava na Centru za pedagoško izobraževanje FF UL za strokovne delavce v osnovnih in srednjih šolah. Zanje se izvajata tudi *CPI Andragoška praksa* in *CPI Opazovalna (andragoška) praksa* (FF UL, 2022c).

se odrasli veliko neformalno in formalno izobraževali, saj je izobraževanje odraslih v tem času potekalo tudi po dopisni poti prek pisem in na daljavo – prek radia. Ugotavljamo, da so se v tem obdobju pojavili *zаметki teorije o izobraževanju odraslih, ki je poudarjala pomen vseživljenjskega izobraževanja odraslih, še posebej delavcev in kmetov*, ki sta jo zagovarjala in uresničevala takratna pedagoga Karl Ozvald in Franjo Žgeč. Sicer pa v tem času na Slovenskem še ni zaslediti andragogike kot znanstvene discipline.

Velike spremembe smo zaznali v tretjem obdobju od 1945 do 1991. Ugotavljamo, da je to obdobje zelo pomembno za razvoj izobraževanja odraslih in *razvoj andragogike kot znanstvene discipline*. Andragogika se kot znanstvena disciplina integrira v enoten sistem vzgoje in izobraževanja. Za leta takoj po koncu druge svetovne vojne je bilo značilno množično izobraževanje in ustanavljanje organizacij, na splošno je bilo veliko spodbujanja k učenju in izobraževanju. Ljudi je bilo treba seznaniti z organizacijo ljudske oblasti in mnoge med njimi politično prevzgojiti. Kot omenja Krajnc (1998b), je bilo v andragoški zamisli v prvem povojnem obdobju, v letih 1945–1949, čutiti veliko optimizma in navdušenja. Vsaka izobraževalna dejavnost je bila namenjena vsem ljudem brez izjeme. Po letu 1952 pa je prišla doba sistematične graditve andragoške prakse in teorije. Izobraževanje odraslih se je od tega leta naprej razvijalo pod vplivom hitrega industrijskega napredka, težnje po modernizaciji kmetijstva ter razvoja socialistične demokracije z delavskim in družbenim samoupravljanjem. V tem času je nastalo veliko novih šol za odrasle, delavskih univerz in centrov za izobraževanje delavcev v gospodarskih organizacijah, dopisnih šol, šolskih centrov, prosvetnih društev idr. Izobraževanje odraslih je bilo znova zreducirano na idejo o povečevanju človeškega kapitala, šolski sistem pa je postal aparat države. Kot omenja Krajnc (1998b), je človek kot vrednota začel izginjati, kar je pomenilo tudi težko obdobje za razvoj andragoške znanosti, saj se je šolski sistem podredil ciljem takratne države. Razpustila so se vsa kulturno-prosvetna društva. Zamenjale so jih formalne oblike izobraževanja odraslih, spremenili so se strokovni tisk in terminologija ter celoten koncept in praksa izobraževanja odraslih. Prednost so imeli industrija, gospodarstvo in ideologija. Izobraževanje odraslih se je zožilo le na politično vzgojo in funkcionalno usposabljanje za delo (Krajnc, 1998a). Ugotavljamo torej, da je bilo izobraževanje odraslih ozko usmerjeno, saj so ga razumeli le kot usposabljanje za delo in politično vzgojo ljudi. V drugi polovici sedemdesetih let in prvi polovici osemdesetih let 20. stoletja pa je dobilo permanentno (kasneje imenovano vseživljenjsko) izobraževanje pomembno mesto v slovenskem izobraževanju odraslih in celotni družbi nasploh. Zaradi takratne gospodarske krize je v ospredje stopilo vprašanje človeških virov in njihova vloga v razvoju gospodarstva. Permanentno izobraževanje je vplivalo na to, da so izobraževalne poti za odrasle postale bolj odprte. Zaželeno je bilo, da se do enake ravni izobrazbe lahko pride po različnih poteh. S tem so pomembnejšo vlogo dobili delavske oz. ljudske univerze, množična komunikacijska sredstva, kulturne in podobne ustanove (Jereb, 1998). Proti koncu obdobja je bilo v upadu tudi družbenopolitično izobraževanje odraslih, povezano z zvezo komunistov in zvezo sindikatov. V tem času je bilo opravljenih več domačih in mednarodnih andragoških raziskav, nastajale so nove institucije, ki so povezale prakso in teorijo izobraževanja odraslih (izobraževalni centri v podjetjih, ljudske in delavske univerze, Andragoško društvo

Slovenije idr.). Pojavila so se tudi izobraževanja za izobraževalce odraslih. Na Oddelku za pedagogiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani se leta 1973 prvič začne predavati andragogika.

V zadnjem analiziranem obdobju, to je po letu 1991, se zgodijo nove družbene in politične spremembe. Nastanek nove samostojne države Republike Slovenije s parlamentarno demokracijo in tržnim gospodarstvom ter privatizacijo prinese vrsto velikih novosti na področju izobraževanja odraslih. Svoje delo nadaljujejo ljudske univerze, ki so postale bolj tržno usmerjene, saj so njihovi izobraževalni programi oblikovani glede na potrebe ljudi in kraja. Imele so pomembno izobraževalno vlogo za odrasle, saj so ponujale tako formalno kot neformalno izobraževanje, vseživljenjsko izobraževanje in učenje ter medgeneracijsko izobraževanje in učenje. Skozi različne vrste in oblike izobraževanja odraslih so omogočale kakovosten razvoj vsakemu posamezniku, spodbujale krepitev njegovega znanja in kompetenc ter aktivnega sodelovanja in ustvarjanja v družbi. Ljudske univerze so postale pomemben kraj izobraževanja, razvoja demokracije in gospodarstva, saj ponujajo izobraževanje za boljše in kakovostnejše življenje. Pomembno vlogo imajo tudi izobraževalni centri v podjetjih, saj zaposlenim omogočajo nadaljnje izobraževanje, kar je bistveno za njihov osebni razvoj kot razvoj organizacije, v kateri so zaposleni. Posledično pa se s tem razvija tudi družba sama. Vse bolj se širijo UTŽO, ki so pomembne neformalne institucije za starejše, saj jim omogočajo nadaljnji osebni razvoj in vključitev v družbo. Močan dejavnik postane novonastali Andragoški center Slovenije, ki kot strokovna organizacija skrbi za razvoj vseživljenjskega izobraževanja odraslih, za domače in mednarodne strokovne raziskave idr. Pomembno novo vlogo so dobile zasebne institucije za formalno in neformalno izobraževanje odraslih, javne institucije za neformalno izobraževanje odraslih, kot so centri za samostojno izobraževanje/središča za samostojno izobraževanje, borza znanja, centri za mlajše odrasle/projektno učenje mlajših odraslih in različni tečaji za odrasle. Ugotovljamo, da se je mreža izobraževanja odraslih po letu 1991 kvantitativno in kvalitativno širila, s tem pa se nadaljuje razvoj andragoške prakse in teorije ter razvija znanstvena disciplina – andragogika na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani kot na drugih univerzah v Sloveniji.⁵

5 Na Univerzi na Primorskem se na Pedagoški fakulteti na dodiplomski stopnji v okviru študija pedagogike izvajata predmeta *Osnove andragogike in vseživljenjskega učenja* in *Izobraževalna biografija v izobraževanju odraslih* (Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem, 2022b), v okviru študijskega programa Socialna pedagogika pa predmet *Specifike dela z odraslimi* (Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem, 2021). Na podiplomski magistrski stopnji pa se izvaja samostojni študijski program Andragogika, ki povezuje dve področji: izobraževanje odraslih in razvoj kariere. Diplomanti pridobijo naziv magister/ica profesor/ica andragogike (Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem, 2022a). Na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru (2022) lahko študenti v okviru študija pedagogike poslušajo predmet *Izobraževanje odraslih*. Andragogika pa se je najbolj razširila na druge univerze v okviru Pedagoško-andragoškega izobraževanja (PAI) za bodoče učitelje predmetnih področij osnovnih in srednjih šol. Andragogika je eden od temeljnih predmetov poleg pedagogike, didaktike in specialne didaktike. S tem pridobijo licenco učitelja (Krajnc, 2011, str. 24–25).

ZAKLJUČEK

Zametki andragoških idej o izobraževanju odraslih se na Slovenskem pojavijo hkrati z začetki institucionalnega in množičnega izobraževanja odraslih konec 18. in v 19. stoletju. V začetku 20. stoletja se nato pojavijo prve teorije o izobraževanju odraslih in začetki raziskovanja, v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja pa se začne načrtno razvijati samostojna znanstvena disciplina andragogika. Iz analize po zgodovinskih obdobjih ugotavljamo, da se je institucionalno in množično izobraževanje odraslih na Slovenskem spreminjalo, odvisno je bilo od družbenih potreb, gospodarstva, politike in zakonodaje. Zаметke idej o izobraževanju odraslih (nacionalnem, kulturnem, političnem idr. izobraževanju odraslih) smo konec 18. in v 19. stoletju prepoznali pri posameznikih in institucijah. Potekalo je zlasti neformalno izobraževanje odraslih. Ob tem spoznavamo, da so zаметke teorije izobraževanja odraslih povezani s prizadevanji slovenskih pedagogov ter nastankom prvih ljudskih visokih šol na Slovenskem v začetku 20. stoletja. Šele v obdobju po letu 1945 pa se začne na podlagi družbenih potreb po novih znanjih in strokovnjakih za izobraževanje odraslih razvijati andragogika kot znanstvena disciplina. Izraz andragogika se je vpeljal v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko so se nadaljevala tudi raziskovanja s področja izobraževanja odraslih in andragogike. Nastale so pomembne institucije za izobraževanje odraslih (ljudske univerze, delavske univerze, izobraževalni centri v podjetjih, Andragoško društvo Slovenije, univerze za tretje življenjsko obdobje idr.). Po letu 1991 se izobraževanje odraslih širi kvantitativno in kvalitativno, kar sovpada s kakovostnim razvojem andragogike. Tako v letu 2023 obeležujemo 50 let, odkar se je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani na takratnem Oddelku za pedagogiko začela predavati andragogika. Poklic andragoga, ki nastopa kot vodja, organizator in predavatelj izobraževanja odraslih, postaja danes, v sodobni družbi, družbi staranja prebivalstva in nenehnih sprememb ter potreb po novih znanjih odraslih v različnih življenjskih obdobjih, vse bolj pomemben.

LITERATURA IN VIRI

- Andoljšek, I. (1964). Izobraževanje odraslih. V *Izbrana poglavja iz pedagogike* (str. 175–200). Državna založba Slovenije.
- Andragoški center Slovenije. (2023a). *Knjižnica*. <https://www.acs.si/knjiznica-in-viri/knjiznica/>
- Andragoški center Slovenije. (2023b). *O nas*. <https://www.acs.si/o-nas/>
- Andragoški center Slovenije. (2023c). *Vizija in poslanstvo*. <https://www.acs.si/o-nas/vizija-in-poslanstvo/>
- Andragoška spoznanja. (b. l.). *O reviji*. <https://journals.uni-lj.si/AndragoskaSpoznanja/about>
- Bezenšek, J. (1998). Družbeni cilji vzgoje in izobraževanja na Slovenskem v obdobju med obema vojnama (1918–1941). V J. Jug (ur.), *Zgodovina izobraževanja odraslih v Srednjeevropskih državah – obdobje med obema vojnama* (str. 10–20; Zbirka zgodovina izobraževanja odraslih, 6. zvezek). Moderna organizacija.
- Bleiweis, J. (12. 4. 1848). Prošnje kranjskih deželnih stanov v rečeh slovenskiga naroda. *Kmetijske in rokodelske novice*, 6(15), 58.
- Bleiweis, J. (11. 4. 1849). Iz kmetijskega zbora na Dunaji. *Kmetijske in rokodelske novice*, 7(16), 61.
- Davenport, J. (1993). Is there any way out of the andragogy morass? V M. Thorpe, R. Edwards in A. Hanson (ur.), *Culture and Processes of Adult Learning* (str. 109–117). Routledge.

- Degen, F. (1967). *Prispevki k zgodovini kmetijskega šolstva na Slovenskem*. Skupnost kmetijskih šol Slovenije.
- Dopisna trgovska šola. (1934). *Izvestje*. Dopisna trgovska šola, Trgovski učni zavod.
- Engelbrecht, H. (1986). *Der Ausbau des beruflichen Bildungswesen: Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*. Österreichischer Bundesverlag.
- Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich*. (1848). Der kaiserlich - königlichen Hof - und Staatsdruckerei.
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. (2020). *Skupni del pedagoškega modula*. http://arhivffweb2020.ff.uni-lj.si/studij/Magistrski_studij_2_stopnja/SDPM_skupni_del_pedagoskega_modula
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. (2022a). *Drugostopenjski pedagoški študijski program Andragogika Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Študijsko leto 2022/2023*. https://pedagogika-andragogika.ff.uni-lj.si/sites/default/files/documents/2_Andragogika_2022-23.pdf
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. (2022b). *Interdisciplinarni doktorski študijski program Humanistika in družboslovje, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani: Študijsko leto 2022/23*. https://www.ff.uni-lj.si/sites/default/files/documents/Predstavitveni_zbornik_slo_2022-23_za%20objavo.pdf
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. (2022c). *Pedagoško-andragoška izobrazba za strokovne delavce v osnovnih in srednjih šolah (PAI): Programi za izpopolnjevanje: Študijsko leto 2022/23*. <https://www.ff.uni-lj.si/izobrazevanja/center-za-pedagosko-izobrazevanje/programi-za-izpopolnjevanje>
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. (2022č). *Prvostopenjski univerzitetni pedagoški študijski program Pedagogika in andragogika Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Študijsko leto 2022/23*. https://www.ff.uni-lj.si/sites/default/files/documents/1_Pedagogika%20in%20andragogika_2022-23.docx_0.pdf
- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. (2022d). *Prvostopenjski univerzitetni študijski program Psihologija Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Študijsko leto 2022/23*. https://www.ff.uni-lj.si/sites/default/files/documents/1_Psihologija_2022-23.pdf
- Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. (2022). *Predmetnik dvopredmetnega študijskega programa 1. stopnje Pedagogika za generacijo, vpisano v 1. letnik v študijskem letu 2022/2023*. https://ff.um.si/wp-content/uploads/predmetnik_Pedagogika-22_23.pdf
- Findeisen, D. (2016). *Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje – oranje in utrjevanje poti k družbeno zaznani in prepoznani dejavni starosti*. http://www.utzo.si/wp-content/uploads/2016/02/Razvoj_SUTZO_DF.pdf
- Fischer, J. (1973). Delavska izobraževalna društva in začetki delavskega gibanja v Ljubljani. *Zgodovinski časopis*, 27(1–2), 21–36.
- Gesetz vom 15. November 1867 über das Vereinsrecht. (1867a). *V Reichs – Gesetz – Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Gesetz vom 15. November 1867 über das Versammlungsrecht. (1867b). *V Reichs – Gesetz – Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Gestrin, F. in Melik, V. (1950). *Slovenska zgodovina 1813–1914*. Državna založba Slovenije.
- Govekar-Okoliš, M. (1998). Prosvetno izobraževalno delo v obdobju med vojnama (1918-1941) na Primorskem. V W. Filla, E. Gruber in J. Jug (ur.), *Zgodovina izobraževanja odraslih v srednjeevropskih državah: Obdobje med obema vojnama* (str. 82–88; zbirka *Zgodovina izobraževanja odraslih*, zv. 6). Moderna organizacija.
- Govekar-Okoliš, M. (2000). Ali bodo izobraževalni centri v podjetjih povsem izginili? Razvoj izobraževalnih centrov v podjetjih v Sloveniji v devetdesetih letih. *Andragoška spoznanja*, 6(1), 32–41. <https://doi.org/10.4312/as.6.1.32-41>

- Govekar-Okoliš, M. (2008). Razvoj in pomen ljudskih visokih šol na Slovenskem v letih 1918-1941. *Andragoška spoznanja*, 14(1-2), 14-24. <https://doi.org/10.4312/as.14.1-2.14-25>
- Govekar-Okoliš, M. (2014). Strokovne in gospodinjke šole na Slovenskem med letoma 1848 in 1914. *Šolska kronika*, 23/47(1-2), 83-101.
- Govekar-Okoliš, M. (2017). *The role of grammar schools in forming the national identity of the Slovenes within Austria from 1849 to 1914* (Schriftenreihe Erziehung - Unterricht - Bildung, Bd. 182). Verlag Dr. Kovač.
- Govekar-Okoliš, M. (2019). The influence of Slovenian teachers on the development of the Slovenian community in Austria-Hungary. V K. Skubic Ermenc in B. Mikulec (ur.), *Building inclusive communities through education and learning* (str. 201-219). Cambridge Scholars.
- Govekar Okoliš, M. (2022). 100 let ljudskih univerz na Slovenskem. V A. Grželj, E. Mermolja, T. Bazjako, A. Benko in N. Ličen (ur.), *Sto let je znanja: 100 let ljudskih univerz na Slovenskem* (str. 10-12). Zveza ljudskih univerz Slovenije.
- Govekar-Okoliš, M. in Kranjčec, R. (2012). Vloga mentorja v izobraževanju starejših odraslih in razvoj mentorskega odnosa. *Andragoška spoznanja*, 18(2), 43-53. <https://doi.org/10.4312/as.18.2.43-53>
- Govekar-Okoliš, M. in Ličen, N. (2008). *Poglavja iz andragogike*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Granda, S. (1999). *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*. Založba Korenine Nova revija.
- Hanselmann, H. (1951). *Andragogik: Wesen, Möglichkeiten, Grenzen der Erwachsenenbildung*. Rotapfel.
- Hojan, T. (1969). Vzgoja učiteljic. V D. Franković (ur.), *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* (str. 125-172). Hrvatski školski muzej u Zagrebu.
- Hojan, T. (1975). *Izobraževanje odrasle mladine 1870-1941*. Slovenski šolski muzej.
- Hojan, T. (1999). Izobraževanje odraslih (1918-1945). V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih: Obdobje med obema vojnama* (str. 38-93). Moderna organizacija.
- Hojan, T. (2000). Izobraževanje odraslih od 1774-1918. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1774-1918)* (str. 127-229). Moderna organizacija.
- Jelenc, Z. (1998). *Vloga in razvoj Andragoškega društva Slovenije v obdobju 1968-1991*. Andragoško društvo Slovenije.
- Jelenc, Z. (2000). *Strategija in koncepcija izobraževanja odraslih v Sloveniji*. Andragoški center Slovenije.
- Jelenc, Z. (2007). Predstavitev častnih članic in članov društva. *Novičke ACS*, september 2007, 15-21.
- Jereb, J. (1998). Izobraževanje zaposlenih v podjetjih in drugih organizacijah v letih 1976 do 1989. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945-1990)* (str. 282-295; 2. del). Moderna organizacija.
- Jug, J. (1996). Obdobje prosvetljenstva. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih* (str. 157-171; 1. zvezek). Moderna organizacija.
- Jug, J. (1998). Slovensko izobraževanje odraslih od leta 1918 do 1945 v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev ter v Kraljevini Jugoslaviji. V F. Wilhelm, E. Gruber in J. Jug (ur.), *Zgodovina izobraževanja odraslih v srednjeevropskih državah: Obdobje med vojnama* (str. 121-126). Moderna organizacija.
- Jug, J. (1999). Usmeritve ljudske univerze, ljudskih vseučilišč in ljudske visoke šole. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih* (str. 271-275; 8. zvezek). Moderna organizacija.
- Jug, J. (2000a). Gorenjska. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1774-1918)* (str. 253-275). Moderna organizacija.
- Jug, J. (2000b). Osnovni pojmi raziskave. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1774-1918)* (str. 9-12). Moderna organizacija.
- Kapp, A. (1833). *Platon's Erziehungslehre, als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik*. Ferdinand Essmann.

- Kejžar, I. (1997). Profesor Ivan Bertonec in njegovo delo. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945–1990)* (str. 137–184; 1. del). Moderna organizacija.
- Klemenčič, S., Černoša, S., Ivančič, A., Možina, E., Možina, T. in Vilič Klenovšek, T. (2006). *Dosežki in strateški cilji Andragoškega centra Slovenije, kot osrednje slovenske razvojno-raziskovalne organizacije za izobraževanje odraslih*. Andragoški center Slovenije.
- Knowles, M. S. (1989). *The making of an adult educator*. Jossey-Bass.
- Knowles, M. S., Holton, E. F. in Swanson, R. A. (1998). *The adult learner*. Gulf Publishing.
- Kožar, J. (2012). *Vloga Janeza Drnovška pri osamosvojanju Slovenije* [Diplomsko delo]. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Krajnc, A. (1973). *Educational values and social participation*. Ontario Institute for Studies in Education.
- Krajnc, A. (1976). *Andragoški pogovori s predavatelji*. Zveza delavskih univerz Slovenije.
- Krajnc, A. (1977). *Izobraževanje naša družbena vrednota*. Delavska enotnost.
- Krajnc, A. (1978a). *Izobraževanje ob delu*. Univerzum.
- Krajnc, A. (1978b). *Metode izobraževanja odraslih*. Delavska enotnost.
- Krajnc, A. (1979). *Izobraževanje ob delu*. Delavska enotnost.
- Krajnc, A. (1982). *Motivacija za izobraževanje*. Delavska enotnost.
- Krajnc, A. (1998a). Andragoška misel v obdobju etatiistične pedagogike, 1950–1966. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945–1990)* (str. 193–203; 2. del). Moderna organizacija.
- Krajnc, A. (1998b). Razvoj andragoške misli in teorije 1945–1990. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945–1990)* (str. 1–21; 2. del). Moderna organizacija.
- Krajnc, A. (2011). Študij andragogike in izobraževanje andragogov. *Andragoška spoznanja*, 17(2), 12–27. <https://doi.org/10.4312/as.17.2.12-27>
- Krajnc, A. (2016). *Starejši se učimo: Izobraževanje starejših v teoriji in praksi*. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, združenje za izobraževanje in družbeno vključenost.
- Krajnc, A. (2018). Nastajanje andragogike, razvoj študija andragogike in usposabljanje izobraževalcev odraslih pred osamosvojitvijo Slovenije in po njej. *Andragoška spoznanja*, 24(4), 89–107. <https://doi.org/10.4312/as.24.4.89-107>
- Krajnc, A., Findeisen, D., Rapoša Tajnšek, P. in Bizovičar, M. (2012). *Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje: Izobraževanje starejših v Sloveniji: Zakaj in kako*. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, združenje za izobraževanje in družbeno vključenost.
- Kump, S. in Jelenc Krašovec, S. (2005). Izobraževanje – možni dejavniki krepite moči in vpliva starejših odraslih. *Družboslovne razprave*, 21(49–50), 243–261.
- Ličen, N. (1996). Društva nekoč in danes z vidika skupnostnega izobraževanja. *Andragoška spoznanja*, 2(3), 45–52. <https://doi.org/10.4312/as.2.3.45-52>
- Mikulec, B. in Kump, S. (2018). Politike izobraževanja odraslih v državah na območju nekdanje Jugoslavije: Med zapuščino socializma ter evropskimi in globalnimi smernicami: Uvodnik. *Andragoška spoznanja*, 24(4), 11–18. <https://doi.org/10.4312/as.24.4.3-18>
- Mohorčič Špolar, V. A. (1998). *Ljudske in delavske univerze v obdobju od 1945. do 1990. leta: Programi in učitelji v delavskih in ljudskih univerzah*. Andragoški center Slovenije.
- Mohorčič Špolar, V. A. in Emeršič, B. (1998). *Ljudske in delavske univerze v obdobju od 1945. do 1990. leta – Programi in učitelji v delavskih in ljudskih univerzah* [Raziskovalno poročilo]. Andragoški center Slovenije.
- Nottingham Andragogy Group. (1983). *Towards a developmental theory of andragogy*. University of Nottingham Department of Adult Education.
- Ob jubileju Grmske šole. (1956). *Dolenjski list*, 7(42), 1.
- Ogrizović, M. (1959). *Problemi andragogije*. Savez narodnih sveučilišta Hrvatske.

- Okoliš, S. (2009). *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Slovenski šolski muzej.
- Ozvald, K. (1927). *Kulturna pedagogika – kašipot za umevanje včlovečevanja*. Slovenska šolska matica.
- Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem. (2022a). *Predstavitev študijskega programa Andragogika 2022/2023*. <https://www.pef.upr.si/sl/studenti/obvestila/2022032410153481/predstavitev-studij-skega-programa-andragogika>
- Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem. (2022b). *Univerzitetni študijski program 1. stopnje: Pedagogika*. <https://www.pef.upr.si/sl/izobrazevanje/1-stopnja/pedagogika/od-2016-2017/>
- Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem. (2021). *Univerzitetni študijski program 1. stopnje: Socialna pedagogika*. <https://www.pef.upr.si/sl/izobrazevanje/1-stopnja/socialna-pedagogika/>
- Perme, E. (2008). Ljudske univerze in javna mreža ustanov za izobraževanje odraslih: Uvodnik. *Andragoška spoznanja*, 14(1–2), 5–11. <https://doi.org/10.4312/as.14.1-2.5-10>
- Pöggeler, F. (1957). *Einführung in die Andragogik: Grundfragen der Erwachsenenbildung*. Henn.
- Prunk, J. (1992). *Slovenski narodni vzpon*. Državna založba Slovenije.
- Prunk, J. (2002). *Kratka zgodovina Slovenije*. Založba Grad.
- Savičević, D. (1961). *Primjena metoda u obrazovanju odraslih*. Savez narodnog sveučilista Hrvatske.
- Serše, A. (1997). Izobraževanje odraslih: Obrtno šolstvo od Marije Terezije do 1848. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih* (str. 149–156; 2. zvezek). Moderna organizacija.
- Serše, A. (1998). Izobraževanje odraslih v obdobju po drugi svetovni vojni. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945–1990)* (str. 22–97; 2 del). Moderna organizacija.
- Serše, A. (1999). Izobraževanje odraslih v obdobju po letu 1918. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih: obdobje med vojnama* (str. 53–8). Moderna organizacija.
- Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje. (2023a). *Mentorji*. <https://www.utzo.si/utzo-ljubljana/mentorji/>
- Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje. (2023b). *UTŽO – Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje*. <https://www.utzo.si/>
- Srednja mlekararska in kmetijska šola Kranj. (1997). *Naših 90 let: Zbornik ob 90-letnici mlekararskega izobraževanja*. Srednja mlekararska in kmetijska šola Kranj.
- Škafar, V. (2014). Pomen bl. Antona Martina Slomška za opismenjevanje Slovencev v 19. stoletju. *Šolska kronika*, 23(3), 408–425.
- Trdan, R. (2019). Razvoj ljudskih univerz v času. V E. Mermolja, A. Benko, A. in N. Ličen (ur.), *Soustrvarjamo družbo znanja – Zbornik ob 60-letnici Zveze ljudskih univerz Slovenije* (str. 14–23). Zveza ljudskih univerz Slovenije.
- Tul, V. (2000). Izobraževanje odraslih v okviru društev od 1850 do prve svetovne vojne. V J. Jug (ur.), *Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1774 – 1918)* (str. 341–370). Moderna organizacija.
- Univerza v Ljubljani. (1973). *Seznam predavanj za študijsko leto 1973/74*. Univerza v Ljubljani.
- Univerza v Ljubljani. (1975). *Seznam predavanj za študijsko leto 1975/76*. Univerza v Ljubljani.
- Univerza v Ljubljani. (1976). *Seznam predavanj za študijsko leto 1976/1977*. Univerza v Ljubljani.
- Univerza v Ljubljani. (1979). *Seznam predavanj za študijsko leto 1978/1979*. Univerza v Ljubljani.
- Univerza v Ljubljani. (1983). *Seznam predavanj za študijsko leto 1983/1984*. Univerza v Ljubljani.
- Univerza za tretje življenjsko obdobje. (6. 10. 2022). V *Wikipedija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Univerza_za_tretje_zivljenjsko_obdobje
- Valentinčič, J. (1973). *Osnove andragogike*. Dopsna delavska univerza.
- Valentinčič, J. (1983). *Sodobno izobraževanje odraslih*. Dopsna delavska univerza.
- Velej, M. (1997). Preoblikovanje dopisnega izobraževanja v izobraževanje na daljavo. *Andragoška spoznanja*, 3(2), 34–38. <https://doi.org/10.4312/as.3.2.34-38>
- Vertovec, M. (1845). *Vinoreja za Slovence*. Jožef Blaznik.

- Vodopivec, P. (2006). *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Modrijan.
- Vrhovnik, M. (2003). *Vseživljenjsko izobraževanje: Izobraževanje odraslih* [Diplomsko delo]. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Zupan, J. (2004). *Obujeni Peter Pavel Glavar*. Čebelarstva zveza Slovenije; Založba Karantanija.
- Zveza kmečkih fantov in deklet v politični agitaciji. (14. 10. 1936). *Slovenski gospodar*, 6.
- Žgeč, F. (1923). *Problemi vzgoje najširših plasti našega naroda*. Udruženje jugoslovenskega učiteljstva – poverjeništvu Ljubljana.
- Žmavc, A. (1924). Vinarska in sadjarska šola v Mariboru: Učni tečaji. *Slovenski gospodar*, 13(58), 1.